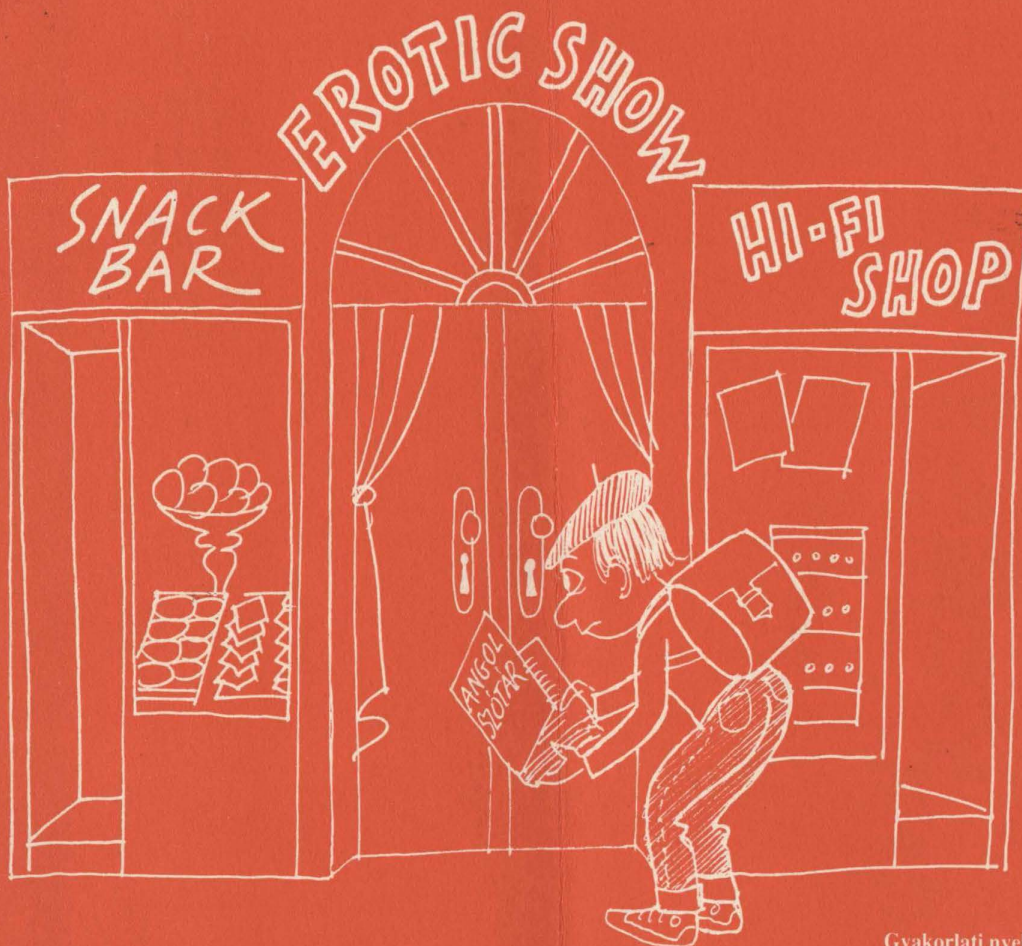

ÉDES

IX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM
1987. ÁPRILIS–JÚNIUS
ÁRA: 10,50 FORINT

ANYANYELVÜNK

Gyakorlati nyelvtanulás

A tartalomból

Lőrincze Lajos:
Erotic show
a night clubban

Heltainé Nagy Erzsébet:
Vallomások
az anyanyelvről

Kovalovszky Miklós:
Néhány – „számos” – kérdés
a nyelvről

Szepesy Gyula:
Könyörgöm,
hagyjanak élni!

Rácz Endre:
Aki színész...

Sebestyén Ilona:
Miért furcsállom?

Tolcsvai Nagy Gábor:
Rózsaszín napok a mai
rockzenében

Büky László:
Magyarhajó?

Balázs Géza:
Szódivat a múlt évben

Vallomások az anyanyelvről

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelv
választmányának
támogatásával.
A szerkesztőbizottság

elnöke:
Lőrincze Lajos
Szerkesztőbizottság:
Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Koltói Ádám,
Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Heltainé Nagy Erzsébet,
Szepesy Gyula,
T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:
Bencédy József
Szerkesztő:
Csatár Imre
A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.
Szerkesztőség:
Budapest,
Péterfy S. u. 15.
1076
Telefon: 424-431
Kiadja:

a Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó:
Siklósi Norbert
vezérigazgató
Megjelenik negyed-
évenként.

Egy szám ára: 10,50 Ft.

Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető a hírlapkezelő
postahivataloknál és a Posta
Központi Hírlapirodnál
(postacím: Budapest, V., Jó-
zsef nádor tér 1. 1900) köz-
vetlenül vagy postautalván-
nyon, valamint átutalással a
HELIR 215-961 62 pénzforgal-
mi jelzőszámra. Előfizetési
díj: félévre 21 Ft, egy évre
42 Ft. Külföldiek részére elő-
fizethető a „Kultúra” Könyv
és Hírlap Külkereskedelmi
Vállalatnál, H-1389 Buda-
pest, postafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fény-
szedő Üzem (877369/09)
Szolnoki Nyomda
Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató
INDEX: 25 224
HU ISSN 0139-0457

Írói ihletettségu nyelvészeti tanulmány
Varga Domokos Hangok és hangulatok című
munkája (Forrás, 1986/5.), s azt bizonyítja,
hogy éppen az irodalom, a költői szó erejével
lehet legtöbbet tenni a nyelvi és irodalmi
nevelésben a költészet iránti értetlenség és az
újabb nemzedékek nyelvének, szókincsének
zsugorodása ellen. (Mindez különben egy
széles körű érzelmi beszűkülési folyamatra
vezethető vissza, amelynek nyelvi jeleit veszi
sorra *Vértess O. András* a Magyar Nyelv tava-
lyi számaiban.)

Varga Domokos a köznyelv, a tájnyelv, a
költői nyelv tudatos izlelgetésére hívja olva-
sóit, megidézve *Gombocz Zoltán*, *Zolnai Bé-
la*, *Kosztolányi Dezső*, *Fónagy Iván* nyelvze-
nével, hangszimbolikával kapcsolatos írásait.
Egybecsengő szavakat gyűjt szótárainkból,
vonzáscsoportokra, áthallásokra, nyelvdöc-
centőkre mutat rá, s e játék közben tanúi
lehetünk annak a titoknak, miként válnak
zenei elemmé a legegyszerűbb hangulati
vonzások a nyelv szövetében, s lüktetésükkel
hogyan erősítik az érzelmi hatást. E vers- és
nyelvtanítási módszer – szavak, kifejezések
hangzásbeli kötőanyagának kifürkészése,
szépprózai szövegek, versek zenei-hangulati
elemeinek számbavétele –, a tanulmány író-
jával együtt valljuk, nem lehet eredményte-
len.

Akkor pedig érdemes megpróbálnunk. Se-
gítségünkre vannak szótáraink, s azt is jó
tudnunk, hogy íróink sem restelik küzdel-
müket anyanyelvükért. Szépen vall erről pél-

dául az Olvasó Nép múlt évi, harmadik szá-
mában a Pozsonyban élő *Koncsol László*.

*

Varga Domokos fejtegetései kapcsán meg-
említjük a Móra Kiadó Hetedhét Magyaror-
szág sorozatát, amely az egész magyar nyelv-
terület népmesekincséből ad közre ízléses,
szép formában tájegységként gyűjtemé-
nyeket. Az eddigi hat kötet anyaga újra iga-
zolja, hogy a népmesék – sztereotip kezdő- és
záróformáik, pergő párbeszédek, ismétlő-
dő motívumaik révén – telítve vannak a nyelv
zenei elemeivel.

A kisgyermek pedig – tudjuk Kodály nyomán –
elsősorban zeneileg, művészileg veszi
birtokba a nyelvet, ritmikusan és melodiku-
san, s így éli tovább a maga cselekvésrend-
szerében. Számára a nyelv hangzása, zenéje
a fontos, racionális elemei később tudatosul-
nak. Abban a gyermekben, aki sok népmesét
hallott, olvasott, korán kezd kialakulni az a
beleélő, képzeletet, érzelmeket mozgósító
magatartás, amely eljuttatja őt a műalkotások
befogadásáig. Ebben az értelemben foglal ál-
lást például *Bruno Bettelheim* A mese bővö-
lete és a bontakozó gyermeki lélek című, ma-
gyarul 1985-ben megjelent könyvében, s ha-
sonlóképpen vélekedett a *Milyen legyen a
mese* című cikkében *Köves Rózsa* (Magyar
Nemzet 1986. szept. 18.).

Heltainé Nagy Erzsébet

Tartalom

<i>Heltainé Nagy Erzsébet</i> : Vallomások az anyanyelvről	BII
<i>Kovalovszky Miklós</i> : Néhány – „számos” – kérdés a nyelvről	1
Sz. Gy.: Össze ne tévessze!	2
<i>Koltói Ádám</i> : Új (szó)család?	2
<i>Lőrincze Lajos</i> : Erotic show a night clubban	3
<i>Sebestyén Ilona</i> : Miért furcsállom?	4
<i>Rácz Endre</i> : Aki színész	5
<i>Szathmári István</i> : A hangutánzó szavakról	5
<i>Zimányi Árpád</i> : Ülés vagy munkaülés?	6
<i>Balázs Géza</i> : Szódivat a múlt évben	7
<i>B. L.</i> : M. M. Bahtyin: A beszéd és a valóság	7
<i>Szepesy Gyula</i> : Könyörgöm, hagyjanak élni!	8
<i>Gerendeli György</i> : Vidám sarok	8
<i>Bagi Ádám</i> : A „Beszélni nehéz!” – a nyelvtanórákon	9
<i>Sz. I.</i> : Gondolatok az anyanyelv-oktatási napokról	10
<i>Felde Györgyi</i> : Az anyanyelvi ismeretterjesztés és az iskola	11
<i>Tolcsvai Nagy Gábor</i> : Rózsaszín napok a mai rockzenében	12
<i>Egedy Mária</i> : Az ifjúság irodalmi és nyelvi nevelése	12
<i>Rozsly György</i> : kis-Szunda-szigetek	13
<i>Hönyi Ede</i> : Válasz Rozsly Györgynek	13
<i>Búky László</i> : Magyarhajó?	14
<i>Hajzer Lajos</i> : Aljehin vagy Aljohin?	14
<i>Zoltán András</i> : Aljehin	14
<i>Fried István</i> : Göncz Lajos: A kétnyelvűség pszichológiája	15
Nyelvi játékok	15
Postaláda	BIII

Néhány – „számos” – kérdés a nyelvről

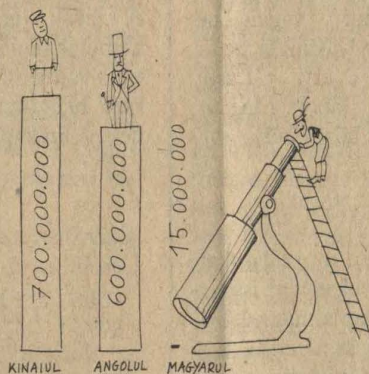
A nyelv fogalma nemcsak filozófiai, lélektani, fejlődéstörténeti, szociológiai, szerkezeti-tipológiai stb. problémákat vet föl; mennyiségi, számszerű vonatkozásai is vannak. Bizonyára sokunkban felötlöttek már efféle kérdések: Hány szóval él egy ember, mekkora az egyéni szókincs? Hány szó van (lehet) nyelvünkben? Melyik nyelvnek van a leggazdagabb szókincs? Hány nyelv van a világon, hány nyelven beszélnek az emberek? Hogyan, milyen arányban oszlanak el a világ nyelvei az egyes földrészekben? Melyek a legelterjedtebb nyelvek? Hol áll a magyar a nyelvek sorában, a beszélők számát tekintve?

E kérdésekkel az általános nyelvészet foglalkozik – az embertan, néprajz, történelem, statisztika tanulmányai és adatai alapján, de a rájuk adott válasz, a kapott eredmény változó és viszonylagos, mert a világ s benne a nyelvek sorsát, alakulását meghatározó tényezők folytonos változásban vannak.

Ami a művelt nyelvek szókincsének nagyságát illeti, a nagy szótárak alapján végzett számítások azt mutatják, hogy köznyelvünk szóanyaga magában is több százezerre rúg, ha nemcsak a tőszavakat, hanem a származékokat és összetételeket is külön egységnek, szóegységnek tekintjük, nem számítva a tájszavakat, az argót, a szaknyelvek műszótömegét s a használatos idegen szokat. Hétközetes értelmező szótárunkban 58 000 önálló szócikket kívül több mint 125 000 értelmezés nélkül közölt szót találunk (alakváltozatok, igekötős igék, összetételek, származékok). Bonyolítja a számvetést, hogy a legtöbb szónak nem egy, hanem több vagy éppen sok jelentése van. Pl. az olyan, látszólag „egyszerű”, könnyen körülhatárolható ige is,

mint a *vág*, jelentéseiben 4 fő irányba, 24 felé ágazik szét, nem is számítva a jelentésárnyalatokat. De tárgyabb értelemben véve, egy nyelv szókincsébe tartozónak tekinthetők a nyelvközösségekben használatos család- és keresztnévvel (becéző alakjaikkal), s az ország, sőt a Föld távoli térségeinek saját nyelvű földrajzi nevei is.

Egyazon kultúrkörbe tartozó nyelvek „gazdagsága” közt nemigen lehet lényeges különbséget tenni, legfőképpen kifejezésbeli alkalmasságuk foka, hajlékonyságuk

szerint és termékenységük frissessége alapján, mellyel a tudományos-technikai és a társadalmi-gazdasági fejlődés eredményeit beépítik rendszerükbe; ez a kezdeményező lendület ösztönző példa más nyelvek számára is.

A köznyelv több százezer szóállományából azonban csak néhány ezret mondhatunk magunkénak, nyelvi fogékonyságunk, érdeklődésünk irányulása, kiterjedése és életformánk szerint. Elég belelapozni egy magyar-idegen nyelvű nagyszótárba vagy értelmező szótárainkba, hogy lássuk, milyen sok szó csak távoli vagy éppen ismeretlen ismerősünk, s ha értjük is, soha nem használjuk. Öt-tíz-tizenöt ezres aktív szókincsünk mellett jóval nagyobb a passzív szókészletünk, melyet tudatunk és

emlékezetünk lappangó ismeretanyagként tart nyílván, de mint holt tőkéhez, talán sohasem nyúlunk hozzá.

Az egyéni szókincset bajos volna megszámlálni; csak becslésre, nagyjából való fölmérésre van mód. Viszonyítási alap az írók szókincse lehetne, amely műveikből pontosan, statisztikailag megállapítható (írói szótárak). A 20–25 000 vagy még több szóegyed használata – az író egyénisége, termékenysége, műfaj és stílus szerint – igen eltérő lehet. E szótömeg nagy ré-

haszonosság pedig vitát, bizonytalanságot kelthet: mit tekinthetünk külön, önálló nyelvnek s mit csak területi változatnak, nyelvjárásnak? A feladattal azonban többen is megpróbálkoztak, s talán meglepő, de érthető, hogy az adatokban jelentős eltérések vannak (1000–5000). Érdekes új kísérlet Décsy Gyula bloomingtoni (USA) egyetemi tanár angol nyelvű statisztikai összeállítására, korábbi szakmunkák és az 1985 végi állapotot tükröző adatok alapján. A Föld lakóinak száma akkor 4 milliárd 845 millió volt, s a kimutatás szerint az emberiség kb. 2800 nyelven beszél. Décsy rendszerezésének érdekessége, hogy a 2339 számszerűen is értékelhető nyelvet a beszélők számának csökkenő sorrendjében csoportosítja. A 100 millió lélekszámon felüli „tíz nagy” élén a Kínában legáltalánosabb mandarin nyelv áll: 770 millióan beszélnek. Ezt követi az angol (415 millió), a hindi (290 m.) és a spanyol (285 m.); a sor végén áll a japán (120 m.) és az orosz (115 m.). E 10 nyelven beszél az emberiségnek több mint a fele; íme, a nagy nyelvek nemzetközi jelentősége.

A 2. csoportot (100 és 10 millió közti lélekszámmal) 48 nyelv alkotja. Itt a német vezet (92 m.). A magyar (14 m.) a harminchetedik e csoportban, a világlistán tehát a negyvenhetedik, ami igen előkelő „helyezés” 2800 nyelv közt. Az 1. és 2. csoport magába foglalja a Föld lakóinak 87 százalékát. A többi 13 százalék 2742 kis és apró nyelv közt oszlik meg.

Megdöbbenő a statisztika utolsó adatai: öt-öt olyan nyelv van (indian, ausztráliai), melyet már csak két, illetve egy ember beszél; velük kihal egy-egy nép is.

Kovalovszky Miklós

Össze ne tévessze!

Olvasom a nagypéldány-számú napilapban: „A szakácsok igyekeztek bűvészkedni a fejkvóták, nyersanyagnormák 'átvarázsolásával' úgy, hogy a mákos tészta és a *grenadinmars* ára fedezze a narancslé és a 'főzelék-feltétel' kalkulációját”. (Magyar Nemzet, 1987. január 7.)

„Grenadin-mars”

A cikkíró, úgy látszik, nem tudja, hogy a *grenadin* = könnyű vászon- vagy selyemszövet, az a bizonyos tészta pedig: *grenadimars*, és a német *Grenadier* 'gránátos' szóval függ össze. Magyaritva: gránátos kocka, illetve krumpilis tészta.

*

Egyik újságíró megállapítja: a jámbor magyar manapság már nem engedheti meg magának, hogy tudomást se vegyen a távoli kultúrák és népek létezéséről. A keleti nyelvek tanulásához – írja – segítséget nyújtanak az Eötvös Loránd Tudományegyetem orientalista tanzékeinek munkatársai, tanárai, akik a nagyközönség részére különböző tanfolyamokat vezetnek.

Így hát napjainkban már értelmét veszítette, úgymond, ez a debreceni születésű szólásmondás: „Aki nem tud arabusul, *ne tanuljon arabusul*”. (M. N. 1986. aug. 28.)

Az ember csak ámulbámul, hiszen ez a szólásmondás – akár debreceni születésű, akár nem – egészen másképp hangzik. Így szoktuk mondani: „Aki nem tud arabusul, *ne beszéljen arabusul*”, vagyis *ne hengegjen olyasmivel, amire nem ért.* (Lásd: O. Nagy Gábor Magyar szólások és közmondások.)

*

Nemcsak a szólásokat, közmondásokat kell ismerünk, hanem a magyar irodalom remekműveit is. Egy neves hírlapíró színes szavakkal eseteli a háromgyermekes család együttlétét, vacsorázását. Így fejezi be a vonzó leírást: Erre az esti hangulatra nemet mondani csak az tudna, aki gyönyörűségét leli abban, hogy „maga néz a tálba”, s akiről a *közmondás* is így tartja: „*azt az étel nem táplálja*”. (M. N. 1986. aug. 26.)

Lehetséges, hogy ma már közmondásossá váltak, mégse csapjuk hozzá tévedésből a *közmondásokhoz* Vörösmarty Mihálynak azokat a sorait, amelyeket „A szegény asszony könyve” című verséből ismerünk, jobban mondva ismernünk kellene (mi még könyv nélkül tanultuk az egész verset). Az a bizonyos szakasz így szól: „Aki maga néz a tálba, / Azt az étel nem táplálja. / Több annak a gondolatja, / Mint amennyi jó falatja”.

Sz. Gy.

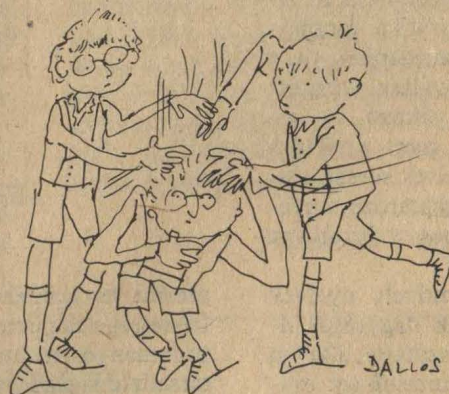
Új (szó) család?

Vacsora után ismerkedtek a vendégek az üdülőben. Egy asszony beszámolója: „Kati már második gimnazista, tudják, a *férjem lánya*.” A jelenlevők ismerték, megértették ezt az új szókapcsolatot: *a férj lánya* a férfi első házasságából való gyerek.

Átalakulóban van a hagyományos családszerkezet, bizonyítják a szociológusok. Meg az élet eseményei is. A szavak – én úgy érzem – nemcsak tényszerűen közlik ezt a változást, hanem meg-rázó hangulatot is kifejeznek. A szókapcsolatok szín-

Jelenlegi feleség, mostani férj... A jelzőkben, mint a homokba süllyedt aknában, feszültség lapul. Egyik pillanatról a másikra bekövetkezhet valami változás. *A jelenlegiből, a mostaniból* volt lesz. Gyorsan, könnyen megtörténhet ez. A személyi igazolványba új kifejezést kell nyomtatni az *ideiglenes lakása* mintájára: *ideiglenes házastársa* címmel.

A felgyorsult tempójú változást, a családon belüli „személycserét” sorszámmal jegyezzük, sejtetve, hogy folyt. köv. Ilyen szókapcsolatok váltak általá-

„A te gyereked meg az én gyerekem veri a mi gyerekünket”

te frontálisan ütköző szavainak hangja fájdalmas. *A férjem lánya*: az én férjem, az ő lánya. Ezt is halljuk manapság: *a feleségem gyereke*. Egy családon belül: enyém, tied... A gyerek! Mivel ez a helyzet most már elég gyakori, a normális, mindaddig természetes állapotot külön jelölik, így: „Sanyika *a közös gyerekün*k.”

Az ajándékboltban oda-szólt a férfi a mellette álló hölgynek: „Veszek valamit Mártának, *a jelenlegi feleségemnek*, születésnapjára.” S persze használatos ez a kifejezés is: *a mostani férjem*.

nossá: *első házasság, második apuka, harmadik feleség, a második férj első asszonyától való gyerek*. Néhányan úgy szállnak át egyik házasságból a másikba, mint a pesti utas a 6-os villamosról a 12-es buszra.

Ennek következményét is elmondják a szavak. Van *vegyes család*, vagyis a gyerekek a szülők előző és mostani házasságában születtek. *Csonka család*: az apa vagy az anya már hiányzik.

A mai helyzetet jellemzi egy kislány szívszorító kifejezése: „Úgyis visszajön az *igazi apukám!*”

Koltói Ádám

Erotic show a night clubban

Ha lapunkhoz vagy a rádió „Édes anyanyelvünk” rovatához érkező, s a közvetlenül nekem címzett leveleket osztályoznám, lényegében két nagyobb csoportot különböztethetnék meg.

A levélírók egy része valamilyen nyelvi dologban kér segítséget, felvilágosítást: mit jelent ez vagy az a szó, honnan származik, mi a magyarázata, hogy írjuk, hogy mondjuk helyesen; ki írta ezt a verset, kitől való ez vagy az a jeles mondás... A másik csoport azokra a nyelvi, nyelvhasználati hibákra hívja fel a figyelmet, amelyekkel itt-ott találkozunk, arról ad hírt, mit hall a rádióban, a televízióban, mit olvas újságjainkban, folyóiratainkban, könyveinkben. És bizony ismétlődik és ismétlődik a panasz, gyűlnek halomra a bizonyító példák, hogy körülményesen, homályosan, sokszor érthetetlenül fejezzük ki magunkat; beszédünkben, írásunkban hemzsegek a fölöslegesen használt idegen szavak; *terjed, egyre terjed az a furcsa divat, hogy – hazaiaknak szóló – hirdetéseink, reklámszövegeink, felirataink is tele vannak idegen nyelvi – főként angol – kifejezésekkel.*

Az utóbbi jelenséget már nemcsak mi vesszük észre, hanem mások, külföldiek is. A Népszava „Szép szóval” rovatának egyik cikkében olvastam, hogy egy egyetemista „nyári munkája közben megismert egy angol vízvezeték-szerelőt, aki fölöttebb furcsállta, hogy a magyar üzletek nevében, feliratain ennyi az angol szó”.

Nekem is volt, ha nem is egészen ilyen, de hasonló, ugyancsak elgondolkasztó tapasztalatom. Amerikai utam során több alkalommal kaptam figyelmeztetést: mi lesz a magyar nyelvel, ha ez így megy tovább? Nem kellene többet, komolyabban foglalkozni, többet

törődni ezzel az új mániával? Az egyik felszólaló – a hallgatóság derűs helyesléssel kísérve – példák tucatját olvasta a fejemre, bizonyítván, hogy odahaza is volna mit tenni anyanyelvünk védelmében. Vagy csak a dollárosoknak szól a csalogató kiírás: *Erotic show a night clubban?*

Persze hivatkozhattam, hivatkoztam is rá, hogy mi is látjuk odahaza ezt a vesztélyt, szóvá is tesszük a rádióban, televízióban, nyelv-művelő cikkekben. De azt is meg kellett mondanom, hogy vajmi kevés eredménnyel. Úgy látszik, a divat sodrásával szemben nem sokat számít az intés, figyelmeztetés, felvilágosítás.

Időszerű lett ismét – ha nem is betűiben, de szellemében – Arany egykori intelme:

„Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanizmusok s mindenféle *izmusok* ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a Carthaginem delendam-ot.”

(Fiatalabb olvasóinknak: ez a „Carthaginem delendam” Cato római államférfira vonatkozik és utal, aki a legfőbb ellenség – Karthágó – elleni gyűlölet ébrentartása végett gyakran így fejezte be a szenátusban mondott beszédét: „Ceterum censeo Carthaginem esse delendam”. Azaz: egyébként azt tanácsolom, hogy Karthágót el kell pusztítani.)

Ez az „erős hang” most a belkereskedelmi minisztériumból hangzott fel. Mint lapunk előző számában is olvasható: a minisztériumi *rendelet* határozottan kiáll az üzletnevek magyarrá tétele mellett.

Bencédy József – a minisztérium elhatározását üdvözölve – hangsúlyozta: kétséges, hogy kizárólag előírásokkal, rendeletekkel elintézhetőek volnának a

nyelvhasználat kérdései. Én is azt hiszem, hogy hatalmi szóval, nyelvvédő hivattal nem lehet a nyelv állapotát rendbe hozni, fejlődését irányítani. A meggondolatlan „szabályozás” több kárral járhat, mint haszonnal. De ezt az állásfoglalást mégis igen jelentősnek, fontosnak, hasznosnak érzem én is, mert *hivatali tekintéllyel* is egészségügyi irányzatot segít érvényesülni, olyanok között is, akiket egyébként nehéz volna meggyőzni, megmozdítani, akiket fogva tart a megszokás, a kényelem vagy – főként – a divat.

Ne feledjük el, a gyakorlat is azt mutatja, hogy a „felülről jövő” *példának, intésnek* vagy akár *rendelkezésnek* igen is lehet és van is kedvező hatása, következménye. Ha egy hivatali főnök nyelvi igényességben, a felekkel való érintkezésben, a hivatali kiadványok megfogalmazásában jó példát ad, ez érezteti hatását a beosztottak nyelvhasználatában is. Hát még ha figyelmezteti is munkatársait! Vagy: nyelvi, stilisztikai tanfolyamot szervez szá-

mukra! Sőt: *megtiltja*, hogy bizonyos elavult, semmitmondó, homályos fordulatokat, kifejezéseket használjanak hivatali fogalmazványaikban. Aztán: hiába tartunk az iskolákról, az iskoláknak, az iskolákban rendhagyó magyar órákat, szép beszédre buzdító szónoklatokat, ha a tanárok nem támogatják ezt a törekvést példájukkal, segítségükkel, napi munkájukkal: bizony nem érünk el eredményt. Tovább menve: a tanárok jószándéka, lelkes együttműködése is zátonyra futhat fölötteseik (szakfelügyelők, oktatási osztályok) érzéketlenségén, értetlenségén. S ha ezek jóindulata, segítőkészsége, hozzáértése sem hiányzik, még mindig kerékkötő lehet a szakminisztérium, a legfőbb „hatalom” támogatásának, buzdításának, gyakorlati segítségének hiánya. Egyszóval: a „hatalom”-nak sokféle „rejtett” tevékenysége működhet, működik közre a nyelvi kultúra terjesztésében, tekintélyének erősítésében.

Nem tudom megállni, hogy végül egy egészen ap-

Ez meg micsoda?

ró, gyakorlati példát is meg ne említek az elmondottakkal kapcsolatban.

Mindnyájan ismerjük és sokan szeretjük a hivatalosan *grapefruit*-nak nevezett deligyumölcsöt. Leírásával, kiejtésével elég sok gond van, s volt régebben is. Ezért már fél évszázaddal ezelőtt is felmerült a „magyarosítás” kérdése; főként a *citrancs* került szóba. Több kétnyelvű szótárunkban is helyet kapott ez a forma. Mi az eredmény? Semmi! Pedig a javasolt szó jó, találó, könnyen leírható, nyelvficam nélkül kiejthető. Megalkotásának módjára nézve is sok analógia van nyelvünkben, olyan szövegyületes forma, mint például a *csokréta* (csokor és bokréta), *csupasz* (csupa és kopsz), *ordibál* (ordít és kiabál), *zargat* (zavar és kerget). Ha a belkereskedelmi minisztérium vagy annak valamelyik osztálya *tanácsolta* volna a forgalmazóknak (vagy akár *utasította* volna őket), hogy ezentúl a *citrancs*-ot használják, néhány év múlva közkeletűvé vált volna az „új” szó. És nem kellene szerencsétlenkednünk, hogy mi is az, amit kérünk: *grape*, *grép*, *grapefrú*, *grépfű*, *grépfűt*, *grépfűit*, *grépfűit* (!).

Az alapkérdésre visszatérve: szerintem is örömmel kell üdvözölnünk a rendeletet, s mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy a szóban forgó intézkedésnek minél több s minél jobb eredménye legyen.

Nem kell attól tartanunk, hogy ennek a rendeletnek végrehajtása egy-két buzgó, túlbuzgó, de a dologhoz nem eléggé értő hivatalnokra, egy-két ember kényekedvére, pillanatnyi, meg nem alapozott hangulatára lesz bízva. A döntésben egyrészt érvényesül majd a nyelv szakembereinek véleménye is, másrészt meg a végcél nem vagy nemcsak ennek vagy annak a feliratnak a megszüntetése, kicserélése, hanem *általános, széles körű nyelvi nevelés, izlésfejlesztés is.*

Lőrincze Lajos

Miért furcsállom?

Folyóiratokban lapozgatva szemet szűrt nekem ez a két íráshiba: „... de rögtön *letorkollja* őt”; „...kellemes lesz-e gyermeküknek olyan névvel élni, melyen állandóan *furcsállkodnak*?”. Mindkét általam kiemelt igét egy *l*-lel kellett volna írni, bár különböző okokból.

Vannak nyelvünkben olyan alakpárok, alakváltozatok, melyekben az =*l*[ik] meg az =*ll*[ik] ikeképző váltakozik egymással. Az így képzett igéknek gyakran kétféle jelentésük van. Két *l*-lel csak a folyó *torkollik* (vagy ha valami kibontakozva, fokozódva valamire vezet), viszont *letorkol*ni valakit valami miatt „helyesen” csak egy *l*-lel lehet. Ehhez hasonlók például a *sarkall* (ösztökél) és a *sarkal* (sarokkal lát el); a *kicsinyell* (kicsinek tart) és a (le)kicsinyel (lebecsül) alakpárok. Van olyan páros is, amelynél nincs jelentésbeli különbség a két változat (*-l*, *-ll*) között: *kevesli* – *keveselli*; vagy a ’valamilyennek látszik’ értelemben: *kékl*[ik] – *kékel*l[ik]. Persze a *kékel*l alak itt is mást jelent, ’kéeknek tart valamit’ értelmű, ebben az esetben még az *ikes* és az *iktelen* ragozás is meghatározó az *-l*, *-ll* képzők mellett a jelentés szempontjából.

A régiségben ugyanazt a főnevet vagy melléknevet ellátták egy és két *l*-lel is, és (feltételezhetően) nem volt jelentésbeli különbség a két ige között. Vagy ha volt két jelentés, azt az írás nem tükrözte. A nyelv fejlődése során, évszázadok alatt alakult ki sok esetben az a jelentéselkülönülés, melyet ma már kétféle írásmóddal jelölünk, illetve kétféle (*-l*, *-ll*) képzővel képzünk.

A *furcsáll* – *furcsállkodik* páros esetében szintén kétféle ikeképző van (ezért a kétféle írásmód), ezek a következők: 1. a már említett *-ll*[ik], *-all*, *-ell*, *-oll*; és a 2. *-kodik*, *-kedik*, *-ködik*; *-lkodik*, *-lkedik*, *-lködik*; *-skodik*, *-skedik*, *-sködik*. A *-kodik* stb. ikeképző főnevekből és melléknevekből képez igéket, amelyeknek jelentése többnyire: az alapszóban megnevezett fogalom szerepében működik, akként viselkedik.

Példánk (*furcsállkodik*) esetében – ha egy *l*-lel írjuk – nem a *furcsáll* igét képezzük tovább *-kodik* képzővel, hanem a *furcsa* melléknév kap *-lkodik* képzőt. Ehhez hasonlóan, vagyis *-ll*, illetve *-lkodik* képzőt kap a *rossz* melléknév is ’valamit rossznak tart’ (*rösszall*), illetve ’rosszként, rosszul viselkedik’ (*rosszalkodik*) értelemben; vagy a *rest* melléknév-

ből így lesz a *restell*, illetve *restelkedik* (az utóbbi két alak értelme között csak árnyalatnyi különbség van: az egyik ige cselekvő, a másik visszaható).

A *furcsa* melléknév tehát fölvehet *-ll* ikeképzőt, és akkor ’furcsának tart valamit’ jelentésű, és fölveheti a *-lkodik* ikeképzőt, és így ’furcsa szerepben működő’ értelmű igévé válik.

Igen ám, de a *furcsállkodik* szavunk elavulóban van, ma már alig használatos! Mai, újabb szótáraink nem is említik, csak a Czuczor–Fogarasi-féle szótárban olvashatunk róla, ’különködik, elméskedik’ értelművel. Példamondatunkban a *furcsállkodik* – szövegértelmezés szerinti jelentése: *furcsáll*nak majd valamilyen különös nevet. Inkább ezt az utóbbi képzett alakot lett volna ajánlatos használni. Mert ha úgy fogjuk is föl a *furcsállkodik* igét, mint a *furcsáll* ige *-kodik* képzővel alkotott alakját – amely egyébként semmi-féle szótárban nincs föltüntetve –, az félreérthető.

Kis fejtegetésünk talán nem volt minden tanulság nélkül való. Hiszen nyelvünk fejlődése során jól megfigyelhető az a tendencia, hogy az írásban jelölt kis eltérés kiejtésbeli és gyakran jelentésbeli különbséget is tükröz: *daruk* – *darvak*, *aprója* – *apraja*, *elsője* – *elseje*, *méltón* – *méltán*, *időtlen* – *idétlen*, *hamuja* – *hamva*

Ezek a jelölt jelentéselkülönülések nyelvünk árnyaltabbá válását, változását tükrözik.

És ha azért íródott két *l*-lel a *letorkol* és a *furcsállkodik* ige, mert a nyomdász nem *sarkallta* semmi, és ezért elnagyolta munkáját, akkor sem volt talán hiabavaló foglalkoznunk ezekkel az írásban is jelölt jelentéselkülönülésekkel.

Éber szemmel, füllel

KI GONDOLNÁ,

mondható. A HungarHotels kiválóan üzemelteti a szállodáit, mi pedig igyekszünk megfélemlítő tőlésről gondoskodni. Az Erzsébet és a Hungária nem csatlakozott egyetlen külföldi szállodalánchoz sem, ezért célszerű volt; hogy egy magyar vállalat – az IBUSZ – külföldi hálózatát vegyék igénybe. Az IBUSZ tizennyolc ország huszonegy városában rendelkezik saját képviselővel, elsősorban rájuk támaszkodunk. Ez a két szálló a legjobban keresett kategóriába tartozik, emellett a Hungária kifejezetten alkalmas a csoportos turizmus kiszolgálására.

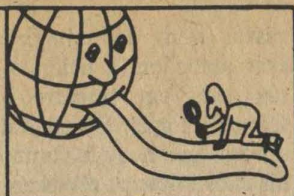
hogy nem *hurka*-, *kolbász*-vagy *palacköltés*-ről van szó, hanem szállodáknak vendégekké váló *megettöltés*-ről.

(Magyar Nemzet, 1984. IV. 18.)

Beküldte: Sós Antal, 4032 Debrecen, Thomas Mann u. 26.

T. Urbán Ilona

Sebestyén Ilona

Aki színész...

Egy barátom azt kérdezte tőlem, helyes szerkesztésű-e a következő mondat, amelyet egyik újságunkban olvasott: „*Aki színész* ezt [ti. ezt a díjat] megkapta, nem élt hiába”.

Az idézett példában a vonatkozó névmással bevezetett mondatnak – röviden: a vonatkozó mondatnak – egy sajátos fajtájával van dolgunk. Ez a mondat típus két szempontból is érdekes. Egyrészt az a szó, amelyre a névmás utal – tehát a *színész* – nem a főmondatba, hanem a mellékmondatba került. Márpedig az ilyen jelzett szónak rendszerint a főmondatban van a helye; s valóban, egészen mindennapos lesz a mondat szerkezete, ha így formáljuk: „Az a *színész*, aki ezt megkapta, nem élt hiába”. Másrészt ha a jelzett szó mégis mellékmondatba csúszik át, akkor jelzője nem az *aki*, hanem az *amelyik* névmás szokott lenni, s ez személyt, állatot vagy dolgot jelölő szóra egyaránt vonatkozhat. Egészen természetesen hangzanak hát a következő mondatok: „*Amelyik színész* ezt megkapta, nem élt hiába”; „*Amelyik kutya* ugat, az nem harap”; „*Amelyik ruha* a legjobban tetszik, azt vedd meg!”

Megfigyelhetjük azonban, hogy állatra vagy dologra utalva *amely* vagy *ami* is kerülhet az *amelyik* jelző helyébe. „S *amely kutya* egyszer hozzá közelített, / Annak ő szarvával repülni segített” – írja Arany a Toldiban (IX. 6.). „*Ami betűt* ágam irt a porba, / a tavasz sárvize elsodorja” – olvashatjuk Babitsnál (Ősz és tavasz között). Idézhethetjük Mórát is: „*ami riportot* írtam, annak is irodalmi formát próbáltam adni” (Kincsásás halottal. 1957. 133).

Különös, kissé régies és népies zamatú, de teljesen kifogástalan mondatok ezek. Aki éber füllel figyeli őket, annak feltűnhet, hogy némelyikben mennyiségre való utalás is rejlik. Még világosabb ez a mozzanat a következő mondatban: „*ami könnye* [azaz amennyi könnye] volt, elsírta negyvenötben” (Szabó Magda: Álarcosbál. 1961. 10).

Mindezek a sajátos ízek még jobban érződnek, ha személyre utalva az *amelyik* helyett az *aki* névmást használjuk jelzőként. Az ilyen mondat szerkezet sem ismeretlen irodalmunkban. Eötvös Károly is él vele: „*Aki ügyvéd* ezen kívül volt, azt mezei, campestris ügyvédnek hívták” (idézte: Nyel-

vészeti Füzetek 43. sz. 7). Mikszáthnál is felbukkan: „*Aki kabátos ember* van a vidéken, az mind itt lesz” (Összes művei XXI, 67). A kiváló nyelvész és nyelv-művelő, Simonyi Zsigmond helyeslőleg idéz a század eleji újságokból efféle mondatokat: „*Aki aszszony* könnyelmű, regények nélkül is elbukik” (Magyar Nyelvőr XXXIX, 132). Sőt ő maga is így ír egyik szerkesztői üzenetében: „*Aki nyelvész* ennél tovább megy, s különösen aki a maga nyelvérzékét tartja csalhatatlannak, az olyan jogot bitorol, amely senkit meg nem illet” (Magyar Nyelvőr XXXIII, 480).

Nos, ilyen fölépítésű a mi mondatunk is: „*Aki színész* ezt megkapta, nem élt hiába”. Az említett sajátosságokon kívül a vonatkozó mondatnak még egyéb ősi vonása is megőrződött benne, mégpedig a feltételes jelentésárnyalat, hiszen ott lappang mögötte ez az értelmezés is: „Ha egy színész ezt megkapta, nem élt hiá-

ba”. Használatát a maga különleges stílusértékében semmiképpen sem szabad helyteleníteni.

A népnyelvben egyébként az *aki* jelző nemcsak a személyt, hanem bármi mást jelentő szóhoz is csatlakozhat; pl.: „*Aki térszta* maradt, eltesszük holnapra” (Hajdú megyéből idézve: Magyar Nyelvőr XXXIX, 132). Így áll a dolog a régi nyelvben is. Hogy mennyire ősi a vizsgált mondat típus, hogy voltaképpen a magyar vonatkozó jelzői mellékmondat eredeti formája tűnik elő benne, azt a rengeteg kínálkozó példa közül, befejezőként, hadd támogassuk csupán egyetlenegyvel, de annál jelentősebbel. Legrégibb szöveg- emlékünkben, a Halotti Beszédben olvashatjuk a következő mondatot: „*Ki napon* emdul oz gimil/twl. halal nec halaláál holz”. Azaz: „*Ki napon* – tehát: *aki napon*, *amelyik napon* – eszel abból a gyümölcsből, halálának halálával halsz”.

Rácz Endre

A hangutánzó szavakról

Nagy igazsága a nyelvtudományak, hogy a szavaknak a hangalakja és a jelentése között általában nincs közvetlen összefüggés, nincs reális kapcsolat. Vagyis például a magyar *asztal*, a német *Tisch*, a francia *table*, a finn *pöytä* hangorból egyáltalán nem következik, hogy éppen azt a bizonyos bútorféleséget jelöli, amelyen étkezni, írni szoktunk.

Ez az állítás azonban csak általában igaz. Minden nyelvben vannak ugyanis úgynevezett hangutánzó szavak, amelyeknek az esetében a hangalakból, a hangok sajátos minőségéből és sorrendjéből következtethetünk a szó jelentésére. A *csicsereg* igében például ki ne ismerné fel a madarak hangját? Vagy a *morog*, *mormog*-ban a mérges, illetve a zsörtölődő ember jellegzetes hangmegnyilvánulását?

És éppen hangutánzó voltukból eredően milyen kifejezőek az efféle indulatszók vagy inkább mondatzófélek: *dírr-durr*, *bimmbamm-bumm*. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy még a jellegzetesen társalgási nyelvi „Na *bumm*, és akkor mi van!” kifejezésben is érezni bizonyos fokig a *bumm* hangutánzó jellegét.)

Éppen a fentebb mondottak következtében a hangutánzó szavaknak viszont hasonlítaniuk kell a különböző nyelvekben. A „kakukk” neve például – amely nyilván a madár hangját utánzó szóból keletkezett – így hangzik az egyes nyelvekben: latin: *cuculus*, német *Kuckuck*, francia *coucou*, angol *cuckoo* (ejtsd: kuku), orosz *kukuska*, finn *käki*, török *kök*. De mindjárt hozzátéhetjük: csak hasonlítanak az egyes nyelvekben, de nem azono-

sak, jöllehet a kakukk nyilván egyformán kakukkol minden országban, tudniillik az illető nyelv hangrendszere szabja meg a kifejezés mikéntjét. Weöres Sándor világosan utal erre „Rongyszőnyeg” című versében: „Nem a kakas: Az ember mondja, hogy *kukorikü*.”

A hangutánzó szavak, éppen az itt jelzett sajátosságai miatt is, fontos stílusesszók, amelyekkel szívesen élnek a költők. Ady „Párisban járt az ősz” című jellegzetes költeményének szinte az alaphangját adja meg a 3. versszak, a *süg* igével és a *züm, züm* mondatzóval.

„Elért az Ősz és *sügött* valamit,
Szent Mihály útja beleremegett,
Züm, züm: röpködtek végig az uton
Tréfás falevelek.”

Szathmári István

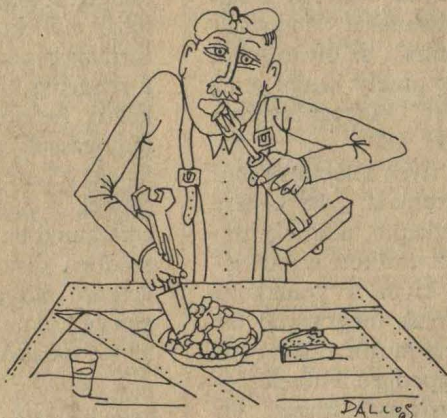
Ülés vagy munkaülés?

A szóalkotásmódok közül a képzésnél ma sokkal termékenyebb az összetétel, szinte határtalan mennyiségű új szót hozhatunk létre ily módon. Nyelvtörténeti tény, hogy a korábbi századokban – sőt visszanyúlhatunk nyelvünk őstörténetébe – a szóképzés virágzott, míg az utóbbi két évszázadban ugrásszerűen megnőtt

A *munkalátogatást* szembeállíthatjuk a protokolláris vagy formális, tisztelgő látogatással; ennek is van megkülönböztető szerepe.

Hazai rendezvényeinkkel kapcsolatban mind gyakrabban halljuk az alábbiakat: *munkaértekezlet*, *munkaülés*, *munkakonferencia*. Ezeknek jelentése és értékelése viszont már nem olyan

Munkaülés

az összetétel útján alkotott szavak száma. Új, nemritkán bonyolult fogalmak, eszközök megnevezésére, jelentéssűritésre kiváló és egyszerű mód az összetétel. De vajon mindig éljünk vele?

Az egyik leggazdagabb szócsalád a *munka-* előtagú: másfélszáz fölöttit számol a *munkaasztal*-tól kezdve a *munkamorál*-on át egészen a *munkazaj*-ig. A folyamat még korántsem zárult le, hiszen napjainkban is egyre bővül ez a már amúgy is terjedelmes sor. Az az általános megállapítás, hogy a nyelv a való élet és a társadalom hű tükré, a következő példák segítségével is érzékeltethető. Az utóbbi években erőteljes igényként fogalmazták meg a munka becsületének helyreállítását, és a munkaközpontúság ezernyi szállal szövi át életünk minden területét.

A politikusok *munkaebéden* vesznek részt, ahol nyilván folytatják a korábbi hivatalos megbeszéléseket – csak éppen terített asztal mellett, valószínűleg a jobb időkihasználás végett.

egyértelmű, mint az előző példáké. Természetes és helyeselhető kifejezés a *munkaértekezlet*, a *munkamegbeszélés* akkor, amikor valamilyen konkrét feladat végrehajtása előtt az érdekeltek elkészítik a tervet, megbeszélik a tennivalókat. Ezt olyan jelentéssűritő szóösszetétellel fejezhetjük ki, ahol az elő- és az utótag között birtokos jelzői alárendelés van. A munkának a megbeszélése történik, vagy a munkával kapcsolatos értekezlet zajlik.

Megfigyelhetjük, hogy nemcsak ekkor élünk ilyesfajta összetétellel. Szemérmességből szinte már nem illik *értekezletet*, *ülést*, *konferenciát* említeni, hanem divatosabb mindhárom megtoldani a *munka-* előtaggal; legalábbis a nyelvszokás (és a társadalmi megítélés) ezt bizonyítja.

Vizsgáljuk meg, milyen jelentéstöbbletet foglal magában a *munkakonferencia* a puszta *konferencia* szóhoz képest. Ez utóbbi hallatán fölidéződik bennünk, amint elhangzanak a különböző hozzászólások, akár fölöl-

vasva (mint legtöbbször), akár szabadon, a hallgatóság pedig egy emberre, a szónokra figyel. E fogalom sajátossága, hogy kommunikációs folyamat részeként szellemi erőket megmozgató tevékenységre utal. A jelenlévők számára a konferencián való részvétel a munkavégzés speciális módja, még ha ez valóban nem is mérhető össze semmi mással. Természetesen mindig voltak olyan összefüggések, amelyek formalitásuk miatt érdemi feladatokat nem oldottak meg, de a *konferencia* szó önmagában nem zárja ki az aktív emberi, szellemi tevékenységet. Éppen ezért nem teljesen indokolt, hogy összetett szóvá váljék, és egybeforrasszuk a *munka-* előtaggal. Nyelvi szempontból fölöslegesnek ítélnéjük a szóban forgó jövevényeket, de meg kell értenünk azt a társadalmi alapot, amely létrejöttüket magyarázza. Köz-

gondolkodásunk így próbálja igazolni azt a célszerű és sürgető törekvését, amely jobban hangsúlyozza az alkotó, eredményt produkáló tevékenységek fontosságát. Rangot, elismerést ad az értekezletnek, ha hivatalosan megerősítjük annak munkajellegét.

Mindez főleg a mozgalmi szakzsargon új hajtása, nem vált általánossá, köznyelvivé. Bizhatunk abban, hogy a fölösleges szószaporítást oly sokszor kiküszöbölő nyelvi önkontroll nem hagyja életben ezeket a jelentéstöbbletet nélkülöző összetételeket. Nyelviileg tökéletesnek tarthatjuk az *ülés*-t, *értekezlet*-et, mivel értelmükben benne foglaltatik a sajátos munkajelleg, amit így külön kiemelni indokolatlan. Tehát – reméljük – múltó divatról van szó, amely előbb-utóbb feledésbe merül.

Zimányi Árpád

Éber szemmel, füllel

KÖRCSIMKE

Enyvezett \varnothing 30mm. 100 db.

Fogy ár:

PEDIG MAGYAR GYÁRTMÁNY!

Beküldte: Holczer József, 6000 Kecskemét, Jókai utca 1.

még kell fizetni. Nem vagyunk zsenik, pontosabban: nem úgy vagyunk menők, ahogy azt maga, az írógép mellő elképzelé. Jó a szimatunk, van üzeti: érzékünk, mertünk köcszafni. Na, persze jócskán akad, aki mindezt rimlisen csinálja, lop, csal, hangoskodik gusztustalanul – de, aki elegáns, aki gentleman, attól érdemes társulni. Am ez egy más mise: Ami lényeg: lehet bár valaki tangelme, mégsem lesz belőle nagyvend. ha balfácán – no lám, gyártottam egy új axiómát – örvendezik Kálman doki.

*

TALÁNY

No de milyen?

(Élet és Irodalom, 1984. II. 20.)

Beküldte: Simon Zoárd, 8088 Tabajd, Damjanich utca 7.

Közzéteszi: T. Urbán Ilona

Szódivat a múlt évben

Miután az 1986-os számot félretettük, s a sorrendben utána következő számnév került a helyére, vessünk egy pillantást az elmúlt esztendő gyakran hangoztatott, „divatos” szavaira. Kétségtelenül sokszor használtuk magát az említett 1986-os számot. Az addig közömbös, jellegtelen számjegy képzetébe ma már sok tartalmat, „jelentést” beleértünk. Ez a jelentés természetesen sajtós, egyénenként változó. Mást fog érteni rajta majd az újszülött és az is, aki éppen ebben a esztendőben kötött házasságot. Voltak azonban olyan események, jelenségek, amelyek új kifejezéseket, szavakat, neveket bocsátottak útra – s ezek mindannyiunk képzeletében 1986-hoz tapadnak.

Most is a katasztrófák keltették a legnagyobb izgalmakat. A *Challenger* és *Csernobil* neve az ismeretlenségből került a világ tömegtájékoztatásának élére, s lett a műszaki fejlődés veszélyeinek ijesztő mementója. Az *atomerőmű-katasztrófa* révén milliók szókészletében lett mindennapos használatúvá a *sugárzás*, a *jóízotóp*, a *jótabletta*, az *atomfelhő* vagy a *Geiger-Müller számláló* kifejezés. A sérült csernobili reaktort hősi munkával betonszarkofágba foglalták – s már az ősszel hírt adtak a lapok a *Szarkofág* című új szovjet színpadi mű megszületéséről.

A nemzetközi betűszavak közül a legtöbbet valószínűleg az *SDI*-ről lehetett hallani. Az amerikai csillagháborús progra-

mot jelölő betűszó naponta szerepelt a sajtóban. A program ellen világszerte *csillagbéke* néven indult óriási tömegmozgalom. Milyen jó lenne, ha ez a szó kerülne ki a versenyből győztesen!

A hazai gazdasági életben néhány régi szó föllevenítését lehetett tapasztalni. Decemberben új *kereskedelmi bank*-ok alakultak, s létrejött a *kétszintű bankrendszer*. Az év elejétől folyamatosan sokszor volt szó a *kötvények-ről* (összetételekben is, pl. *iskolakötvény*). Tréfásan már *tőzsdé*-t is emlegettek, de ez nem született újjá. Bár sokan emlegetik, *munkanélküli segély*-ről sem lesz szó Magyarországon, mert egy újonnan alkotott fogalom és jelenség lesz hivatva kiküszöbölni: az *átképzési segély*. 1986-ban talán már mindenki számára ismert fogalom-má vált a *szanálás* mindkét jelentése. A területrendezés, lebontás mellett a pénzügyek helyreállítását is értjük rajta.

Az év eseménye volt a *Forma I.* magyarországi futama és a *Mundial* is. Ez utóbbi esemény kapcsán a 6-os szám lett az év „divatszám”. Jelentősen „megugrott” a 6-os számjeggyel kapcsolatos anekdoták, viccek száma a nyár folyamán, s a „megrendülésből” őszre is maradt. Egy könyv címében játékos formában tartalmazza: *Gyógyít(6)atlan?*, s a fizikatanárok panaszkodnak, hogy szeptembertől elég sok dolgozatban lehetett fölfedezni ezt a tréfás írásmódot: pl. „erő bása érzékelhető”. Ősszel az újságírók mellett az alkalmi könyvtárosok kedves szövege volt: *Itt a Végh!* (Csak hallás útján áll fönn a kétértelműség!)

Majdani nyelvészek talán értetlenül fognak állni az előtt a jelenség előtt, hogy 1986-ban miért született több *Linda*, s hogy honnan kapták az ötletet az *Isaurák* és *Izórák* névadó szülei. A kérdésben nem szándékozom állást foglalni, mert azon kevés magyar állampolgárok közé tartozom, akik egyetlen részt sem láttak Isaurából, akarom mondani a *Rabszolgasors*-ból.

1986-hoz fűződik egy új autómárka, a *Lada Samara* magyarországi bemutatkozása is. Ahogy már a Zsiguliból lett Lada esetében is tapasztaltuk, a magyarul is értelmezhető *Samara* már most szóviccek forrása: „jó lenne, ha a Lada Samara nemcsak állna a vásáron, mint a bibliai Bálám szamara” (Magyar Hírlap 1986. okt. 8). 1987-ben már ötszáz ilyen személyautó fut országútjainkon, nyilvánvalóan folklórja is ki fog teljesedni. De arról majd 1988 legelején szólunk!

Balázs Géza

M. M. Bahtyin: A beszéd és a valóság

Filozófiai és beszédelméleti írásokat válogatott kötetbe Könczöl Csaba, a már több mint tíz éve elhunyt irodalomtudós, esztéta, művészetfilozófus és kultúrtörténész műveiből.

A tanulmánykötet elején az 1927-ben megjelent Freudizmus című munka áll, amely a freudista személyiségfelfogás és a freudizmusból kinövő kultúrfilozófia ellenében lép föl. A Nyelv, osztály, ideológia címet viselő írás Bahtyin beszédelméleti tanulmányainak összefoglalása. Nemcsak a nyelv eredetével, a nyelv mibenlétével foglalkozik, hanem a nyelv-

nek a társadalmi életben betöltött szerepével is. Tartalmazza a könyv a Marxizmus és nyelvfilozófia címen még 1929-ben megjelent értekezést is, amelyet újabban szinte minden nagyobb világnyelvre lefordítottak. A világszerte megélnéklő érdeklődés annak köszönhető, hogy a műben Bahtyin F. de Saussure-nek és a nyomában „objektív idealista” fölfogásban dolgozó nyelvtudósoknak a korai bírálatát adja, hiszen az értékes eredmények, amelyek Saussure-től és másoktól származnak, nyelvfilozófiai szempontból nagyjából csupán az elmúlt évtizedekben jutottak

újragondolásra. Nagyon tanulságos A beszéd műfajai-ról közölt tanulmányvázlat. Ebben a szerző az 1950-es évek elején a nyelvhasználatnak a viszonylag megszilárdult formájú megnyilatkozástípusait tekinti át. Egyszerű és összetett beszédműfajokat különböztet meg, az utóbbiak közé tartoznak a regények, a drámák, a tudományos munkák, a publicisztikai műfajok. Lényeges megállapításokat tesz Bahtyin a stílus és a műfaj „szerves összenöttségéről”, körüljárja – egyebek mellett – a mondat természetének kérdéskörét is. Különösen figyelemre méltó az a filozófiai elemzési kísérlet, amelyet a szerző 1960 táján írt: A szöveg problémája a nyelvészetben, a filológiában és más humán tudományokban. A szöveget tág értelemben

használva mindenfajta jelegyüttesként lehet értelmezni, így a művésztudományoknak (zene, képzőművészet) is szövegekkel van dolguk. Bahtyin a nyelvi szöveg problémáival foglalkozik, s jól látja: minden ilyen szöveg mögött ott áll a nyelv rendszere, mégis minden szöveg (mint megnyilatkozás) egyetlen és megismételhetetlen dolog. Több más kérdést is érint a jeles tudós a viszonylag új nyelvészeti diszciplína, a szövegtan gondjaiból.

Az Orosz István és Könczöl Csaba fordításában megjelent könyv a válogató utószavában és jegyzeteiben igazítja el az olvasót Mihail Mihajlovics Bahtyin viszontagságos életének és munkásságának az e tanulmányokhoz fűződő tudnivalóiról.

B. L.

Könyörgöm, hagyjanak élni!

Egyik olvasónk két lapkivágást küldött szerkesztőségünknek. A „könyörgöm” szó volt aláhúzva ezzel a megjegyzéssel: *Könyörgök*, miért *könyörgöm*? Nyilván azért hibáztatja a *könyörög*-öt, mert a *könyörög* nem ikes és nem tárgyias ige.

Sági István részletesen tárgyalta ezt a kérdést a Magyar Nyelv-ben (1928):

„Már félszázada megróják a nyelvészek a *könyörgöm* kifejezést, mivel a *könyörög* se nem ikes, se nem tárgyias ige, tehát a *könyörgöm* jogtalanul bitorolja az *-m* személyragot. Igazat kell adnunk annak a felfogásnak, mely a *kérem* hatásának tulajdonítja a *könyörgöm* keletkezését. De ha így van, akkor talán nem is hibás a *könyörgöm*, mert nem a tárgyatlan *könyörög* simul ragozásban a tárgyias *kér* igehez, hanem a *kérem* udvariasságához igazodik a *könyörög* igeének szintén udvariasság közbevetésként használt formája. Aki a *könyörög*-öt szövi beszédébe, nem akar valóságosan *könyörögni*, hanem a *kérem*-hez hasonló színnel vonja be szavát. A *könyörgöm* inkább a nép nyelvében van elterjedve. Irodalmi adatot csak népies tárgyú munkákból tudok idézni: Fel is akartam a tens urat keresni, hogy egy kis medicinát kérjek, de nem mertem, *könyörgöm* (Almásy Tihamér: A tót leány); Kosár Mihály vagyok, *könyörgöm*... Siettem, *könyörgöm*, ahogyan csak bírtam (Kilián Zoltán: Napkelet). Tehát aki *könyörgöm*-mel tarkítja beszédét, népies hangon szól.”

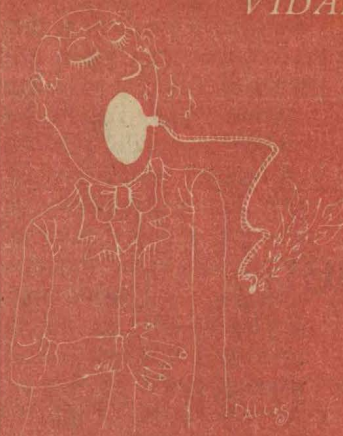
Hasonló fejtegetést ad a *könyörgöm*-ről a Nyelvművelő Levelek kiadvány (1964): „A *könyörög* 1. személyű alakja szabályosan *könyörögök*, nem pedig *könyörgöm*. Mindamellet a társalgás nyelvében egyre gyakrabban halljuk a *könyörgöm* formát. Az iroda-

lomban is felbukkan: Oh *könyörgöm*. Én nem állok ezen úrral semmi összekötetésben (Jókai). Mivel hasonló szerepe van, mint a *kérem*-nek, szinte a *kérem* szinonimájának tekinthető. Ha maga helyén, sajátos stilisztikai színnel alkalmazva találkozunk vele, ne rójuk meg túlságosan keményen.”

A Nyelvművelő Kézikönyv összegezi a fenti magyarázatokat, szembe fordulva az alaptalan hibáztatással. Most már csak irodalmi adatokkal kell az eddigieket kiegészítenünk. Jónéhány példát találhatunk több írótól is.

Vas Gereben: Elmegegyek, uram, hanem ha akad Magyarországon egyetlen ember, ki meghódol a franciák császárijának, akkor visszajövök és én *könyörgöm*, lövessen az úr főbe; Igenis, nem kínálok meg. – És miért nem, *könyörgöm* alázatosan? (A nemzet napszámósa). Jókai: *Könyörgöm* alázatosan, de bizony kiáltottam: gyilkost, haramiát kiáltottam (Az elátkozott család); *Könyörgöm* alázatosan, hogyan volt az, tessék elmondani! (Az új földesúr). Móra Ferenc: Nem mondta neked az asszonyod, hogy lassíts? – Mondta az, *könyörgöm*, de akinek ostor van a kezében, pattogatja, mikor nem akarja is (Ki csapja meg Jánost?); Hát tessék a hely színeére menni, kérem. – Ott már jártam, *könyörgöm* (Négy apának egy leánya); Nem úgy, *könyörgöm*, lábbal tetszett fölfelé tartani (Hannibál föltámasztása). Móricz Zsigmond: No, te kutya – rivallt rá dühösen – mégis megkerültél? – Meg, *könyörgöm*... – szolt alázatosan (Az utolsó betyár); Nem csalsz meg? Mennyi ez? – Az, *könyörgöm*, sok” (A kirabolt rabló); Ó, *könyörgöm*, az nem számít, kényszerítveéllel jártam (Papnék a piacon); Ma is

VIDÁM SAROK

Manapság ritkán lehet népetimológias szóra bukkanni, hiszen a sajtó, a rádió, a tévé többnyire elejét veszi a téves értelmezésnek. De akik ritkán vagy nem tudatosan élnek ezekkel a forrásokkal, könnyen válhatnak alkotóivá egy-egy szónak, kifejezésnek.

Jóhangú ismerősöm így ábrándozott: „Ha engem valamikor tanítottak volna, most én is lehetnék *terrorista* énekes”. Manapság, amikor naponta olvashatunk, hallhatunk erőszakos

cselekményekről, nem kell meglepődnünk azon, hogy a zeneelméletben járatlan, komoly zenét nem ismerő ember a *tenoristát* összetéveszti a *terroristával*.

Sokak számára megbotránkoztató a nyilvános meztelenség. A falu zártabb világa, szigorúbb erkölcsé mindig elítélte ezt, s a felfogás ma is tovább él. A kialakult erkölcs és hagyomány ellen vétők megnevezésére nem tragár kifejezések vannak dívatban, hanem szépítő, ugyanakkor szellemes körülírás járja. Talán ennek a hagyománynak folytatása az a kifejezés is, amely „nudlista strand”-ként került gyűjteményembe. Úgy látszik, a nép a férfiak meztelenségén van inkább megbotránkozva.

Gerendeli György
Dombegyház

olyan ez a város, *könyörgöm*, tisztára olyan (Nemezis); Ha attól tetszik tartani, hogy mi lesz a bélyeggel, hát, *könyörgöm*, azt már csak tessék elosztani tisztességesen a többi kliens közt (A kliens).

Olykor tárgyias ragozással is állhat (Lásd értelmező szótár). Jókai: *Könyörgöm* alázatossággal kegyes *engedelmet*, ne tessék haragudni, hogy olyan bátor voltam (Az elátkozott család). József Attila: Társaid eljönnek majd *munkát könyörögni* maholnap (Párbeszéd); Nincsen az az asszony, akit nem kívántam, / s asszonyriasztóra *könyörgöm* az *arcom* (Komoly lett már).

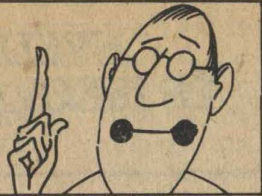
Kétnyelvű szótáraink kivétel nélkül fölveszik a *könyörög*-öt. Magyar-olasz szótár: beszélj, *könyörgöm*; *könyörgöm*, fogadj szót! Ezek már nem is udvariasságot, hanem visszafogott türelmetlenséget fejeznek ki.

Nézzük a két lapkivágást: „A Mundiál sok mindenre ürügy lehet. Többek között

arra is, hogy néhány fővárosi újságíró maszek levelezést folytasson. Mondhatnánk, tegyék, lelkük rajta. De *könyörgöm*, ne ilyen gyakran és ne ilyen sok helyen” (Dunántúli Napló); Könyvtárak, rádió, video, számítógép, felsorolni sem tudom, mi minden gyarapít már bennünket. De hát *könyörgöm*, kora este kulcsra zárul az utcai kiskapu és a tudomány megannyi csodája közül egy sincs, amely a négy fal között meghallgasson és visszaszóljon” (Szabad Föld). Ezekből sem udvariasság, hanem inkább ironia, szemrehányás, panaszkodás hallik.

Az úgynevezett töltelék-szók szegényítik, szűrkítik a nyelvet. A *könyörgöm*-öt, még ha „törvénytelen” gyermek is, nem érheti ilyen vád. Színezi, árnyalja a mondanivalót, az idők során számos jelentésárnyalatot fejlesztett ki. Mondhatnánk: ha nem volna, ki kelene találni!

Szepesy Gyula

A „Beszélni nehéz!” – a nyelvtanórákon

Anyanyelvi nevelésünk szemléletének sürgősen szükséges korszerűsítéséhez nagyban hozzájárulhat, ha felhasználjuk a „nyelvtanórákon” a „Beszélni nehéz!” rádióműsor példanyagát és szabálymagyarázó részeit is. E műsor végcélja ugyanis – hogy tegyük általánossá a kulturált beszédet és magatartást – megegyezik az iskolai anyanyelvoktatás (helyesebben: anyanyelvi nevelés) végső céljával.

A nyelvtanóráinkon kívánatos anyanyelvi nevelés a tantervben már megkapta a kellő rangját. Kérdés azonban, hogy az anyanyelvet tanító pedagógusok képesek voltak-e már – vagy mennyi idő alatt lesznek képesek – magukévá tenni az új szemléletmódot; mennyi idő alatt sajátítják el a társadalom elvart, korszerű, hatékony anyanyelvi nevelési módszert. Igaz: megindult már a szervezett továbbképzés, de a tanárok, még sokáig, önképzésre is szorulnak.

Mit jelent a korszerű anyanyelvtanítási, anyanyelvi nevelési szemlélet? – A teljes tanulói személyiség fejlesztését. Meg kell tanítani növendégeinket – értelmi, érzelmi, akaratú erőiket megmozgatva – az életben szükséges nyelvi-nyelvhasználati tevékenységformákra: a szövegértésre és a szövegalkotásra.

Mi az új ebben a szemléletben a korábbi nyelvtanításhoz képest? – Első-

sorban: a *szöveg szemléletűség*. Deme Lászlónak egy másik kifejezésével élve: hogy át kell térni az ismeretközpontról a *használatközpontú szemléletre*. (Lásd: Program az anyanyelvi nevelés továbbfejlesztésére. Szerk.: Szende Aladár. Tankönyvkiadó, 1986.) Ehhez ad jó segítséget a Beszélni nehéz! példanyagával való tanítás. Hat év óta gyűlnek tapasztalataim ez ügyben, s eddig jó próbának bizonyult a gyakorlat.

Kettős céllal teszem most közzé tapasztalataimat. Az első: új hívek megnyerése a módszer alkalmazásához. A második: az illetékesek figyelmének felkeltése, hogy – ha mások is jó tapasztalatokról, eredményekről számolnak majd be – készüljön magnóanyag, megfelelő válogatással, a műsor eddigi tizenegy évének anyagából, melyet aztán a kollégák beépíthetnének a tanítási anyagba. Magam elteszegetem a rádióújságból az írásban, hangsúlyjelöléssel közölt példasorokat, mellékelem a kazettámhoz, s így könnyen, gyorsan megtalálom később is a keresett anyagot a tanórához. De kívánatos volna a taneszközrendszer intézményes bővítése, éppen az akusztikai ismerethordozók körében.

Eddig kétféle módon használtam fel a műsor adta lehetőségeket a magyarórákon.

1. Átnéztem a példasort: illeszkedik-e a napi tan-

anyaghoz. Szinte mindig adódik valamelyik osztályom anyagához telitalálat. – Csak néhány példát: 5. o.: Tananyag: a szó szerkezete. Az a heti példa: „A szövetkezetek versenyfelelőseit negyedévenként tájékoztatjuk a mozgalom állásáról.” – 7. o.: Tananyag: az alany és az állítmány egyeztetése. Példa: „A második felvonásban Ilon, a vadász, és Ilon nagyapja – Peterdy – ül a kertben.” – 8. o.: Tananyag: az alárendelő összetett mondat mondatrendje. Példa: „A vita, a nézők legnagyobb ámulatára – írja a Le Monde tudósítója –, ugyanilyen paprikás hangulatban folytatódott.” – Az említett példák felhasználhatóságáról az adott témához a szakembereknek nem kell kommentár.

2. Mivel tárolom a „szabálymagyarázó” műsorrészeket, be tudom építeni őket a tanmenetembe, s felhasználom a tanításban az oda illő 4–6 percek. (Ennyi ugyanis egy-egy hangsúly- vagy dallamszabály, példakkal illusztrálva.) Van már anyagom a következő kérdésekre: a névmások (személyes, kérdő, vonatkozó-kötőszói, mutató); – a tulajdonnevek (személynevek, címek, intézménynevek, földrajzi nevek); – minősítő és kijelölő melléknevek; – mennyiségjelző, kijelölő, értelmező; – az egy szó, a csak szó; – az összetett szavak, az igekötős igék hangsúlyozása; – a kérdő mondat dallama, hangsúlyviszonyai (kérdőszóval, kérdő névmással, kérdő elem nélkül, függő kérdésként); a felszólítás (felszólító, kijelentő, óhajtó alakú mondattal).

Felvételeim, sajnos, csak az utóbbi évek anyagából vannak, s azok sem terjeszthetők: házi körülmények közt készültek, olykor gyenge minőségűek.

További felhasználási lehetőségek. – A példamondatoknak nagy erénye, hogy elhangzott rádióadásokból, s így a mai beszélt nyelvből valók. Leíró nyelvtant így természetesen tanítani: a mai nyelvhasználatot tükröző

példákon. S miközben a gyerekek ismerkednek a leírt mondattal, e feladatuk is alkotó munka, hiszen meg kell majd szólaltatniuk helyesen.

Egy-egy mondatot, természetesen, mindig egy szövegész egységnyi részének tekintünk. Hogy megtaláljuk az adott szövegrész helyes hangsúlyviszonyait, meg kell vizsgálnunk: melyek a tartalmas részei, az újságoló, kifejező, felhívó elemei. Így a gyerekek *felfedező* munkával jutnak nyelvi ismeretekhez. Itt kell a tanári irányítás: hogy néven nevezünk a nyelvi jelenségeket. Az ismeretszerzési folyamatot általában az adott szöveg vezérli. Ráépítünk a meglévő ismeretekre, újakat alakítunk ki; természetesen mindig csak a szükséges – az életkornak is megfelelő – mértékben.

A szöveg egységet *elemelve* levonjuk a szerkesztési tanulságokat. A helyes nyomtérviszonyok megmutatják: hogyan része az egység az egészeknek; az egységen belüli elemek miért azon a szinten vannak, s miért úgy követik egymást, ahogyan (mondatrend, szórend). Az egyre többet tudni akaró emberpalánta így képes meglátni az összefüggéseket, megtalálni a rendező elvet a valóság viszonyai között, megfelelő szabályok szerint összerakni, illetve felbontani, majd újrendezni gondolatban a világ dolgait.

Itt ér össze a szövegértés és a szövegalkotás feladata, mikor az így megismert szövegrészt fel kell olvasni, majd „szabaddon” elmondani. A gyerekeknek érzékeltetniük kell a hangoztatással: mely elemével kapcsolódik e szövegrész az előzményeihez; mely elem mutat előre a szövegészben; mely elem (elemek) hordozza (hordozzák) az új közlést, a mondanivaló súlypontját. A szövegész dolgában a kapcsolósók árulkodnak (névelő, kötőszó, utalósó, mutató és egyéb névmások, az ismétlések, a nyomósítást kifejező szavak).

Előnyük még a Beszélni nehéz! műsorából vett példának, hogy eredetiben hibásan hangzanak el. Feladat tehát a hibák meghallása és javítása is. Ha a tanulók ismerik már a szövegrészt, s újraalkották maguknak azaz, hogy megoldották a helyes hangoztatását, jöhet az újabb *felfedezés*: a mai nyelvhasználat nemkívánatos jelenségeinek, nyesegetni való hibáinak megfigyelése. Mint például: a nevek ferde hangsúlyozása; szövegek, tagmondatvégek modoros felkapása; kérdő mondat „eléneklése”; hadaró, szótagkihagyó, motyogó beszéd; hangzók elnyelése; az időtartam rövidítése; uniformizáltan hivataloskodó stílus, fölösleges tölteléksszavakkal. És így tovább. De megfigyelhetik a mai nyelv újabb teremtményeit is: főnevek igésülését, jövevényszavak beépülését, ige-neves szerkezetek felbomlását, vagy épp tömörítő hatásukat; és egyebeket.

A szép beszédre nevelésnek azonban fontos módja a példaadás is. Nos, a műsorban hallhatják a tanulók a helyes hangoztatást is, Deme László előadásában. Ezt – magnó segítségével – összevethetik a saját elgondolásukkal. Ha a kettő eltér, ezt kifejtve fejlődik véleménymondó, bizonyító nyelvi képességük.

Segíti ez a műsor a tanárok szakmai továbbképzését is. Rendszeres hallgatásával elsajátítható ez az újszerű szöveg szemlélet. S az általa vezérelt elemző munka jól építhet a hagyományos nyelvtani ismeretekre. – A legfontosabb: úgy tanítani növendékeinket a szövegismeretre, hogy az a gyakorlati szövegértést (elemzést) és a gyakorlati szövegalkotást (beszédet és írást) szolgálja. Ismét Deme Lászlót idézem: felnőt életében a gyerekeknek nem „felelni” kell a nyelvről, hanem használnia a nyelvet!

Alljon itt egy példa, az 1986. november 25-i adásból!

„Szűken számolva is hatan leszünk, és különböző

korúak. Erre ugyebár fel kell készülnöm.”

A hangsúlyozás dolgát megtárgyaltuk, magyarázatát meghallgattuk az adásban. A szövegegység második mondata azonban más-képp is szolgálhatja a gyakorlati szövegalkotást. – Az indító mutató névmás jelzi a mondatnak az egészbe való beszerkesztettségét. Az ige-kötővel kezdődő rész megerősíti, hogy a *kell* állítmány mellett főnévi igenév a kötelező alany, s ha ez ige-kötős, megszakadhat a szórendje: „*tanulni* kell” – „*meg* kell *támulni*”. Itt az igenév főnévi szerepe domborodik ki (hogy tudniillik alany). De megfigyelhetjük azt is, amit igei természetéből megőriz: hogy kötelezően *-ra/re* ragos szóval (vonzattal) áll: „felkészülni valamire”. – Majd egy újabb felfedezés: a főnévi igenév a cselekvő személyére is utalhat, így: „fel kell készülnöm”; de csak alanyként (a „*fel akarok készülnöm*” már nem megy; itt tárgyi szerepű).

Külön „nyelverterető” percek szülehetnek a *kell* szófaját vizsgálva. Ige? Segédige? Melléknév? Itt jól szolgálja az anyanyelvi tudat alakítását az idegen nyelvvel való egybevetés. (Osztályomban németül tanulók is vannak.)

Semmiképp sem gondolom egyedül üdvözítőnek a Beszélni nehéz! példának felhasználását. Bőséges példaanyagot találni tanulóink beszédértő, szövegalkotó képességének fejlesztéséhez az általános iskolai munkafüzetekben. S megvan a hasznuk az ott – túlnyomó többségben – található szépirodalmi példának. Úgy érzem mégis: nem hagyhatjuk, már csak az anyanyelvi nevelésünk szemléletváltását sürgető társadalmi szükség és kíváncsi miatt sem, hogy ilyen hasznos tanítási segédanyagok „holtan” maradjanak (a Rádiónál), néma dobozokban.

Bagi Ádámné
(Szeged)

NYELV ÉS ISKOLA

Gondolatok az anyanyelv-oktatási napokról (Nyíregyháza, 1986)

Az utóbbi, a hetedik alkalommal megrendezett anyanyelv-oktatási napok programja is világosan jelezte e konferenciák célját: biztosítani a gyakorló pedagógusoknak és a nyelvtudomány szakembereinek kapcsolatát és folyamatos együttműködését az anyanyelvi nevelés szilárdabbá, korszerűbbé tétele érdekében. Eredményes tankönyv, eredményes tantárgypedagógia és oktatómódszer, valamint eredményes nevelés elképzelhetetlen a tudomány és a gyakorlat, jelen esetben az oktatás együttes munkája nélkül. Csak egyetlen példát: hogy az anyanyelvi neveléssel kapcsolatos új általános és középiskolai tankönyveink, segédleteink lényegében beváltak – több ellenpéldát sorolhatnánk fel! –, az éppen a jelzett együttműködésnek köszönhető, amiben nem kis része volt a nyíregyházi anyanyelv-oktatási napoknak.

Az említett cél mögött miről is van szó közelebről? Mindenekelőtt az iskolai oktatást közvetlenül érintő nyelvészeti tudományágokról (általános nyelvészet; leíró nyelvtan, benne a szemantikával; stilisztika; szöveg- és helyesírás; nyelv- és beszédművelés; valamint nyelvtörténet, a nyelv rétegződése, fonetika, dialektológia, szociolingvisztika.) Aztán az anyanyelvi neveléshez közvetve kapcsolódó tudományágokról (kommunikációelmélet, nyelvpszichológia, illetve irodalomtudomány). Harmadikként említem, de nagyon fontosnak tartom: szó van továbbá a tantárgypedagógiáról. Egy kissé le-

egyszerűsítve a dolgot, ha most már a felsorolt tudományágak eredményeit az egyes szakemberek folyamatosan közvetíteni tudják a tanárok számára, ha ezek alkalmazhatóságát és alkalmazásának módját meg tudja vitatni a két csoportot egybefogó tanácskozás, akkor nagyobb baj nem lehet.

Feladata minden ilyen összeövetelnek az is, hogy ki-ki fel tudja mérni éppen a felelős közösség megbeszélésein, hogy az anyanyelvi nevelésben mit végez jól, és mit érdemes, mit kell megváltoztatnia. Azt hiszem, nem kis biztonságot jelent, ha valaki éppen e tanácskozások fényében úgy látja, eredményes módszert alakított ki.

Föltétlen pozitívuma volt a konferenciáknak az is, hogy mindig meg tudták találni azt a központi magot, témakört, ami köré az előbb említettek természetes módon, mégis valamilyen célra irányulva sorakozhattak fel. Korábban a tananyag kialakítása, majd a kipróbálása állt a középpontban. Most a korrekcióról volt szó. Persze olyan módon, hogy közben hallottunk kiváló előadásokat például a szöveg- és stilisztika, a nyelvtörténet, továbbá a gyermeknyelvi kutatások, a nyelvi ismeretterjesztés, valamint a tanári továbbképzés, de még az iskolapolitika köréből is. És ezeket követték a korrekciót középpontba állító szokásos szekcióülések.

A hazai anyanyelv-oktatási napokról elmélkedve hadd szóljak röviden idevágó finnországi tapasztalataimról is.

Úgy látom, Finnország-

ban a leíró nyelvtan tárgyalásában nagy hangsúlyt kap az alaktan (közelebről a ragozás, jelezés, képzés, hiszen agglutináló nyelvről van szó, mint a magyar esetében), a mondatban keretében pedig az ige központi szervező szerepe, valamint a mondatot alkotó különböző szerkezetek (finnül: rakenne), de a szövegre is mindig tekintettel vannak.

Mintha a szociolingvisztikai kutatásban a finnek előbbre tartanának. A tamperei egyetem finn nyelvészeti tanszéke tervszerűen és nagy apparátussal kutatja a beszélt nyelvet (puhekieleli), a nagyvárosi nyelvet, erről számos publikációjuk tanúskodik. Érdemes lenne ezeket megismerni. A jyväskyläi egyetem megfelelő tanszéke pedig a mai nyelvjárások állapotát vizsgálja, szintén sok megszívlelendő tanulsággal.

És még valamit: a finn iskolai anyanyelvi tankönyvek színesek, szépek, érdekesek és ötletesek.

A nyíregyházi konferen-

cia szekcióüléseiben többen utaltak arra, hogy a mi iskoláinkban mindig csak rohanunk, nincs idő arra, hogy valamit is alaposan, nyugodtan megtárgyaljunk. Nos, amennyire tapasztalom – nem beható ismeretekről van szó –, a finn iskola, a finn tananyag és oktatásmód – mondhatnám – jóval „levegősebb”. Hogy persze melyik típus az eredményesebb, abban nem tudok állást foglalni.

Visszatérve az anyanyelv-oktatási napok jelentőségére, összefoglalásként azt mondhatom: a nyelvtudomány mindig fejlődik, s az anyanyelvi nevelésnek is alkalmazkodnia kell a mindenkori mához – tartsuk fenn hát ezt a mással nem vagy nemigen pótolható konferenciát a jövőben is anyanyelvi nevelésünk eredményesebbé tétele érdekében, és azért is, mert jólesik találkozni egymással az ugyanazon célt értvekenkedőknek.

Sz. I.

Az anyanyelvi ismeretterjesztés és az iskola

Az anyanyelvi ismeretterjesztés és az iskola kapcsolatát vizsgálva mindekelőtt felmerül a kérdés: van-e szükség külön ismeretterjesztésre ott, ahol napról napra, óráról órára amúgy is ismeretek terjesztése folyik. Egy évtizedes ismeretterjesztő munkám tapasztalatai adják a határozott választ: igen, okvetlenül szükség van rá. Az anyanyelvi ismeretterjesztés ugyanis nem azonos az anyanyelv oktatásával. Más a feladata a nyelvtanórának, és más az ismeretterjesztő előadásnak, illetőleg foglalkozásnak.

Az ismeretterjesztő foglalkozások fő erénye, hogy csak a sikerélmény lehetőségét hordozzák magukban,

sohasem a kudarcét. Ha egy egyedi, jól megválasztott témájú előadásra vagy rendezvényre nyelvtanórára kerül sor, már az is felvillant valamit az élményből; gazdagítóbbak azonban azok a foglalkozások, amelyeknek a hallgatósága nem pusztán hallgatóság, hanem együttműködő is, amelyeken a jelenlevők mindegyike „hozzárak egy-egy építőkövet az épülethez”. Ilyen „párbeszédese” foglalkozások létrehozhatók magukban állóan is, de még jobb, ha visszatérően, klubszerűen ismétlődő alkalmak szervezhetők. Jól bevált keret például a tudománybarát körök sorozata. Ez arra ad alkalmat, hogy a kör vezetőjének útmutatásával a résztvevők

búvárkodjanak a számukra ajánlható szakirodalomban, emellett pedig nem elhanyagolható lehetőség az sem, hogy az olvasottakról néhány perces összefoglaló kiselőadásban számolhatunk be, serkentve egymást és saját szereplést készségeket.

Az a tét, hogy anyanyelvüket értő, használni tudó emberek nőjenek fel, akik ebből az ismeretükből biztonságot merítenek munkájukhoz, mindennapi életükhöz. Ez pedig csak akkor sikerülhet, ha megszeretik, közel engedik magukhoz a nyelvet. A megszerettetés kiváló eszköze a nyelvi játékok, a játékos vetélkedő. „Játékkal nem lehet felkészülni az érettségire, de a játék irányíthatja a figyelmet különböző érdekes témákra, könyvekre, tudnivalókra, s felkeltheti az érdeklődést, az önművelés igényét” – írja *Padisák Mihály* *Játsszunk együtt!* című könyvében. A játék tehát nem helyettesíti a tanulást, hanem eszköze és támogatója a tanulásnak. Korántsem baj, ha a nyelvtanóra nem „fenékgig tejfel”: a helyesírást, az igekötőket, a ragozást és mondatelemzést el kell sajátítani – bármilyen „fájdalmas” legyen is. A nyelvi játék viszont segíthet a „fájdalomcsillapításban”: a tanóra feszítettségét lazítani lehet egy-egy játékos feladvánnyal, megfejtése közben a tanuló észre sem veszi, hogy ismereteket rögzít magában.

A nyelvi játék természetesen vonzó a nyelvtanban jeleskedők számára is, de ennél sokkalta fontosabb, hogy éppen a hátrányban lévők, a kudarcos gyerekek nyerik általa a legtöbbet. Ha a játékvezető a helyzet magaslatán tud állni, tapintatával, derűjével, rávezető készségével, együttrendüléssel szárnyakat adhat a játékban résztvevőknek. Ha adott esetben képes akár az ismeretek teljes hiányát is szörnyülködés nélkül tudomásul venni, s úgy pótolni, hogy csak a megszerzett tudás élménye csapódjon le, ne pedig a megszégyenülés, átszakíthat egy gátat. Átszakíthatja a megszólalástól való félelem gátját, önfeledt együttműködésre készíthet akár egy súlyosan dadogó, akár egy szerepléstől viszolygó gyereket is.

A nyelvművelő ismeretterjesztő munka célja az, hogy „befogadó közeget” teremtsen, érdeklődő, a nyelv kérdései iránt nyitott embereket neveljen, értő, igényes nyelvhasználókat formáljon. Eközben azonban emberformálás is folyik; azzal, ahogyan megszólal, ahogyan egy vitás kérdést tisztáz, ahogyan egy esetleges tévedésre reagál, ahogyan türelemmel kivár vagy éppen válaszára noszogtat – és még számtalan egyéb megnyilatkozással – az előadó, a játékvezető magatartásformát is közvetít, viselkedéskultúrára is mintát ad.

Felde Györgyi

Éber szemmel, füllel

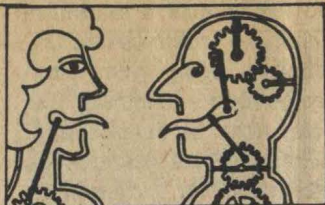
Világos a kérdés: mivel magyarázható, hogy a népi mozgalom kérdései és ajánlásai társadalmi érvényűek voltak? Azzal-e, hogy a társadalom igényeit fogalmazták meg – s akkor közel járunk annak elfogadásához, hogy Szárszó mégis népfrontos találkozó volt – vagy azzal, hogy a népiek irányzatával szemben más ütöképes alternatíva a társadalmi szférában nem volt, legalábbis olyan, amely mozgósító erejű lett volna?

A tartalomhoz képest en-

ILYEN IS VAN?

Jelző nélkül jobb lett volna. Ugyanis: harcra, győzelemre képes vagy mozgósító erejű, azaz *ütöképes alternatíva* nincs! (Magyar Nemzet, 1984. IV. 18.)
Beküldte: Kollár Márta, 1046 Budapest, Munkácsy Mihály u. 22.

Közléteszi: T. Urbán Ilona

Rózsaszín napok a mai rockzenében

A nyolcvanas évek elején elszaporodtak hazánkban a rockegyüttesek, s elnevezésükben is új divatok jelentek meg. Először a vad, agresszív nevekből lett egyre több, pl. *Agresszor*, *Commando*, *Démon*, *Dinamit*, *Dögevők*, *Elhárítás*, *Invázió*, *Pokolgép*, *Vendetta*. E nevek a kemény, a nehéz rock zenei stílusához kapcsolódtak.

Mellettük megjelent egy másik csoport is, amelynek tagjai nem harcias jellegükkel tűntek és tűnnek ki, hanem polgárpukkasztó, sokszor nyíltan provokáló tartalmukkal. Ilyenek: *Antibébi*, *Árnyékszék*, *Bacillus Combo*, *Detox*, *Gesarol*, *Kretens*, *Neurotic*, *Stressz*.

E nevek nyilvánvalóan egyre kevésbé utalnak elsődleges tartalmukban egy-egy zenélő csoportra, egy-egy rockegyüttesre. Sokkal inkább a programot fejezik ki, azt a magatartást, amelyet ezek a zenekarok magukénak vallanak, s amelynek egyéni és egyedi lobogója a zenekarnév. Az a név, amely már e két csoportban is mind többször nem névből válik azzá: olyan közsavak és kifejezések kezdenek ekkor fölbukkanni, amelyek a rockzene addigi mintegy húsz éves történetében semmiféle névjelleggel nem bírtak. Egyértelműen ilyen példa az *Antibébi* és az *Árnyékszék*.

A kemény zenei hullámot 1982–83 táján azután egyre lágyabb hangzású, melodikusabb dallamvilágú, szelídebb zene váltotta föl a rockberkeiben, s e stílushoz hozzáidomult az újonnan alakult együttesek névadási

Árnyékszék-együttes

gyakorlata is. Az ártatlan jópofáskodás, a semmitmondó humorizálás került előtérbe, a teljes szabadság jegyében. Az elmúlt néhány év divatjában immár azok a nevek uralkodtak és uralkodnak, amelyeknek eredetileg semmiféle névjellegük nem volt.

Ide tartoznak pl. az újabb szójátékos nevek: *Cre-dance* (tánc és kredenc), *Falatrax* (falat raksz), *Lo-punk*, *Show* (rezsó), *Teknősbika*, *Torzon Borz*, *Utó-pija*.

Az igazán jellemző típusok azonban alább következnek. Ezek között igen sok az egyszerű főnév, általában jelzős szerkezetben. E szókapcsolatok, főnevek legtöbbször valamilyen közhasználati tárgyat jelölnek eredetileg, pl. *Átmeneti Kabát*, *Billenő Garázsajtók*, *Első Emelet*, *Főútvonal*, *Napoleon Boulevard*, *Nyílt Láng*, *Wim*. S elvontabb jelleggel: *Munkahelyi Légykör*, *2. Műsor*. E társulások

Gesarol-együttes

közül az eddig leginkább befutott *Első Emelet* példáján lehet a legjobban elemezni azt a folyamatot, ahogy a nem névből név lesz. Első pillantásra nyilván mindenkinek idegen, meghökkenítő volt az, hogy e szókapcsolat egy csoport zenészt jelöl. Azonban épp a feltűnés, és vele együtt a vesztélytelen bohóckodás az eredetiség látszatát keltette, s ekkor már csupán a megfelelő mennyiségű ismétlés,

Az ifjúság irodalmi és nyelvi nevelése

Molnár Sándor – 1091 Budapest, Hurok u. 13. – értékes levelét köszönjük. A magyar nyelv és irodalom, valamint az ifjúság iránti szeretet sugárik belőle.

Valóban súlyos gond ma a régi értékes könyvek megkedveltetése, feledésbe merülő nagy íróink megszerettetése. A felgyorsult életmód, a film, a televízió sajnos alig hagy időt az elmélyülést kívánó, nagyobb türelmet igénylő olvasásra. Az ismeretek könnyű megszerzésének lehetősége elszoktat a szellemi erőfeszítéstől, s ezért a nemes irodalom egyre kevésbé tudja betölteni feladatát: az ember érzelmi-értelmi formálását.

Látták ezt már régebben is, és hozzá is kezdtek néhány XIX. század eleji prózairónk munkáinak átmenéséhez. Így modernizálták

Jósika Miklós és Vas Gereben műveinek a nyelvezetét *A nemzeti múlt irodalmi bizottságának* megbízásából. A húszas években összes művük megjelent „a mai magyar nyelvre átdolgozott kiadás”-ban. Móricz Zsigmond „átírta” Kemény Zsigmond *Rajongók* című regényét, nagy vihart kavart vele. És ez érthető is. Mikor Ferencsik Jánost megkérdezték, hogyan fogja közel hozni Wagner Parsifalját a mai közönséghez, azt válaszolta, hogy egyáltalán nem szándékozik hallgatóihoz igazítani az operát, hanem inkább fordítva, a hallgatóságot akarja eljuttatni a nagy zeneműhöz. Ez lenne az irodalomtanítás és a nyelvi nevelés feladata is: elvezetni az ifjúságot pl. Jókaihoz, képessé tenni eszme- és érzelmvilágának befogadására. Az ő műveinek a nyelv és a stílus is

sajátos, elidegeníthetetlen része. Talán ezért nem változtattak írásain még sohasem. De ki is írná át ma munkáit? Hogyan? Nagy kérdés ez. Hozzátehetjük, hogy statisztikáink szerint még mindig öt olvassák leggyakrabban az országban. Abban természetesen egyetértünk Önnel, hogy időközben egy nagy olvasói tábor jött létre, szinte előzmények nélkül. Az új olvasók megnyerésével és segítségével sokkal tudatosabban kellene törődnünk. S ezért valóban fontolóra kell vennünk, hogy a kritikai kiadások alapján megjelent szövegű kötetek mellett nem lenne-e jó a legismertebb néhány regényt olcsó, egyszerű formában, a mai magyar nyelvre átdolgozva megjelentetni. Egy próba eldönthetné, érdemes-e.

Egedy Mária

gyakori használat kellett ahhoz, hogy hangalak és jelentés kapcsolatának önkényes jellege érvényesüljön, s az eredeti jelentés egy egészen más jelentéssé váljon. (E nyelvileg, szociológiailag és pszichológiailag egyaránt érdekes jelenség részletesebb vizsgálatot érdemelne, mert nem korlátozódik itteni témánk szűk körére, s mert igen gyors változásokról van szó, amelyek mégsem okoznak kommunikációs zavarokat.)

Hasonló típusként különíthető el az erősen más jellegű tulajdonnév zenekarnévként való alkalmazása: *Balkán Tourist, Nyugati Pu*.

A névalkotók (vagy választók) képzelőereje azonban itt sem áll meg, s mindenféle fantázianévet találnak ki vagy alkalmaznak az előbbieket mintájára: *Allergia Sertésbalett, Kampec Doloresz, Kézi Chopin, Rózsaszín Napok, Vágtázó Halottkémek, Zárwatermök*. E csoportban a nevet alkotó elemek külön-külön érthető közsavak, de közös jelentésük nemegyszer teljes homályban marad.

S megjelenik végül a mondatformájú együttesnév is, a névalkotás egyik szélsőséges eseteként, pl.: *A Galambok, Elszálltak, Van Banán*.

Az utóbbi évek zenekarneveiben tehát a legkritikább esetben van bármiféle célzás a zenére, a zenészekre, a csoportra, arra, hogy egyáltalán mivel is állunk szemben. E neveket elsődlegesen a szövegkörnyezet teszi nevékké, s csak a megszokás állandósítja az új jelentést. A szabad alkotás, a nem korlátozott szellem deklarált megnyilvánulása ez, némi avantgard hatással.

Mivel egyértelműen divatról (bár nagy hatású divatról) van szó, ez ennek a jelenségnek az értékelését is meghatározza. S a divat az együttesnevek világában sokféle volt már az elmúlt huszonöt év során. Kíváncsian várjuk hát, mit hoz e téren a jövő.

Tolcsvai Nagy Gábor

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

kis-Szunda szigetek...

Helyesírási szabályzatunk 11. kiadását sok, nagy tudású szakember rengeteg aprólékos munkával szerkesztette meg. Mégis előfordulhat egy-egy kis megingás. És mivel a helyesírás megegyezés dolga: amit emberek csináltak, emberek ki is javíthatják. Ezért javaslom, hogy a címűl írt szokatlan alakulatot ne kíséreljük meg általánossá tenni; keressük együtt a jobb megoldást, s mihamar ejtsük szerét a változtatásnak.

Hogyan is jött létre ez a furcsaság? Adva van a *Kis-Szunda-szigetek* három elemből álló földrajzi név, melynek -i képzős származékát így írtuk régebben: *kis-szunda-szigeteki*. Az új szabály azonban a több elem kötőjeles kapcsolását illetően ismeri a következő kitélt: „...a közszoói tagokat kisbetűvel, a tulajdonnévi tagokat nagybetűvel kezdjük” [178. a) és b) pontok]. Így jönnek létre ezek a felemás formák: *déli-Shetland-szigeteki, kis-Szunda-szigeteki, holt-Tisza-bereki, sebes-Körös-dűlői*.

Ahhoz szó sem férhet, hogy ez a szabályozás nem az egyszerűség jegyében fogant, márpedig a helyesírási szabályok fontos követelménye az egyszerűség. Viszont zavart okozhat az a felemáság, ami első pillanatra szemet szúr az olvasónak. Kell, hogy az olvasó rossz nyelvi közérzetének valami egyszerű okát találjuk. S nem is egy van, hanem kettő!

1. Ezentúl a helyesen író embernek mérlegelnie, fontolgatnia kellene, majd eldöntenie, hogy melyik tag közszoói, melyik tulajdonnévi. Már ez is fölösleges bonyodalmat jelent.

2. A döntés olykor nem is olyan egyszerű dolog! A köznevelési folyamat (*Diesel* > *dizel*) ellenpárjaként létezik tulajdonnevelési folyamat is (*Kis* János és *Nagy* István így

kaphatta családnevét!). A tulajdonnevelés a földrajzi nevekben is végbemegy. Nem állja meg a helyét az a felfogás, hogy a *Sebes-Körös*, a *Kis-Szunda-szigetek* vagy a *Hüvös-völgy* előtagja közszoó volna. A beszélő nem érzékeli, hogy gyors Körösről, *kicsiny* Szunda-szigetéről vagy *hideg* völgyről volna szó. A *sebes*, *kis* és *hüvös* közsavak ezekben a

földrajzi nevekben már tulajdonnévvé váltak: *Sebes-Körös*, *Kis-Szunda-szigetek*, *Hüvös-völgy*.

A 176. a) pont példái – mivel a valaha közszoói előtag már tulajdonnévvé vált – így volnának helyesen: *Velencei-tó*, *Sólyom-szigeti*, *Szabadság-hegyi*. A 177. a) példái sem azért helyesek így: *holt-tiszai*, *dél-kínai*, mert előtagjuk közszoói, hanem azért, mert az általános szabály szerint a tulajdonnevek -i képzős származékai kisbetűvel irandók, s ez a szabály a két- vagy többtagú tulajdonnevekre is vonatkoztatható (*Új-Dél-Wales*-ből: *új-dél-walesi*).

Visszatérve a 178. ponthoz: az előtagok tulajdonnevesedése folytán ezeket az alakokat javasolom elfogadásra: *Déli-Shetland-szigeteki*, *Holt-Tisza-bereki*, *Sebes-Körös-dűlői*.

Ha javaslatom egyetértéssel találkozik, amit remélek, akkor a címűl írt földrajzinév-származékot a jövőben így írjuk majd helyesen: *Kis-Szunda-szigeteki*.

Rozslyay György

Válasz Rozslyay Györgynek

A helyesírás valóban megegyezés dolga – pontosabban talán az írástudók közmegegyezéséé –, továbbá, amit emberek hibásan csináltak, azt illő, hogy kijavítsák. A Rozslyay Györgytől kifogásolt írásmód azonban nem hibás, sőt nem is újkeletű, ezért kár lenne rajta változtatni.

Rozslyay azt a megtévesztő látszatot kelti írásában, mintha a helyesírási szabályzat 11. kiadásában a földrajzi nevek -i képzős származékainak írása változott volna. Ez nem így van, ugyanis helyesen (a szabályzat szerint) így soha nem kellett írni: *kis-szunda-szigeteki*; ellenben 1922-től *kisszundaszigeteki*, 1954-től elvszerűen, 1956-tól pedig mindmáig szabályba is foglalva *kis-Szunda-szigeteki* az akadémiai helyesírás szerinti írásmódja.

A földrajzi nevek tulajdonnevek. Ez a megállapítás azonban csak a nyelvi alakulat teljes egészére érvényes, mert az alakulat egyes elemei lehetnek közsavak is, tulajdonnevek is. Például a *Sólyom-sziget* olyan tulajdonnév, amely két közszoói elemből áll. A tulajdonnevesü-

lés folyamatában nem csupán az előtag, hanem az egész alakulat együttesen válik névvé. Az előbbieknél figyelmen kívül hagyása helyesírásunk rendszerében beláthatatlan következményekkel járna. Ha ugyanis a *Sólyom-szigeti* helyett a *Sólyom-szigeti*, a *kis-Szunda-szigeteki* helyett a *Kis-Szunda-szigeteki* lenne a helyes (Rozslyay szerint azon az alapon, hogy a *Sólyom* meg a *kis* „tulajdonnevesültek”), akkor ennek az elvnek következetes alkalmazásával így kellene írunk ezeket is: *Magyar népköztársasági, Grúz Szovjet Szocialista köztársasági; Egészségügyi minisztériumi, Magyar Tudományos akadémiai*.

Alapos megfontolás után alapította meg a Helyesírási Bizottság a földrajzi nevek -i képzős származékainak írásmódját, amely valóban nem egyszerű, de nem a helyesírás bonyolult, hanem a földrajzi nevek változatos formái igényelnek körültekintő megoldást. Ezért közli a szabályzat minden földrajzi névi pontjában az -i képzős származékok írásmódját is.

Hónyi Ede

Aljehin vagy Aljohin?

Az Ország-Világ 1986/7. száma „Száz esztendő – 13 világbajnok” c. írása említést tesz egy bizonyos Alekszandr *Aljehin* (1892–1946) nevű orosz sakkvilágbajnokról (25. o.).

A Magyar–Szovjet Baráti Társaság hetilapját egyre nagyobb számban olvassák olyanok, akik már hosszabb-rövidebb ideig tanultak (tanulnak) oroszul, esetleg kapcsolatba is kerülnek oroszokkal. Az európai sakkozás történetében járatlan orosz is megmosolyoghatja az említett orosz „családnév” *Aljehin* formában történő ejtését, mivel a sakkvilágbajnok Alekszandr Alekszandrovics *Aljohin*-nak született. Ezen a tényen mit sem változtat az, hogy *Aljohin* 1921-től külföldön élt, ahol bizonyára deformálható a neve ejtése.

Az Új magyar lexikon is az *Aljohin* alakot jelöli meg címszóként, s ez nem lehet merő véletlen. Ugyanez a lexikon az *Aljohin* családnévét „propagálja” a sakk címszónál is.

Nem vitás, hogy 1945 előtt már eleve elferdített formában kerültek át nyelvünkbe olyan tulajdonnevek, kifejezések, amelyek a Karamzin (1766–1826) alkotta orosz *ë* („jo”) betű helytelen átírása és olvasása következtében vesztették el orosz hangzásukat, s lettek rokkantakká. Ilyen a „*Potjemkin* páncélos (film címe), az *Orel* (város neve) stb. A felszabadulás után ismerkedtünk meg *Szolovjev*-Szedoj dalival, akiről aztán kiderült, hogy ő V. P. *Szolovjov*-Szedoj

(1907–1979) volt. A világhíró Nobel-díjas szovjet íróról, Mihail Solohovról sokan még ma is úgy tudják, hogy *Vesenszka-jában* született a Don mentén. Pedig az régen is *Vjosenszka* volt, és ma is az! Az ilyen és az ezekhez hasonló családneveknek és földrajzi neveknek a helytelen ejtése bántja az oroszul tudók fülét. Hát még azokat, akiknek az orosz az anyanyelvük! Még akkor is, ha csak egyetlen hangról van is szó.

Egyszerűbb lenne ezeket az orosz személy- és földrajzi neveket rögtön helyesen átírni, közreadni és megtanulni, s nem évek, évtizedek múlva visszatérni a korrekciójukra, ha ez még egyáltalán lehetséges...

Mivel *Potemkin* valójában sosem élt Oroszországban, csak G. A. *Potjomkin* (1739–1791), ezért a *Potemkin-falvak* lát-szateredményekkel való üres hivatkozás' értelmű kifejezés is lényegében talajtalan nyelvi alakulat, mert az orosz frazeológia csak *Potjomkin-falvak*-ról tud.

A személynevek, földrajzi nevek, frazeológiai fordulatok egy részének bizonyos „kulturkomponense” van; a nyelvi elemek egy-egy nép műveltségének, történelmének hordozói, átmentői így vagy úgy. A nevek helyes ismerete, írása és ejtése a nevek viselője iránti tiszteletünk egyik kifejezője. A kulturális értékeket is hordozó földrajzi nevek, frazeológiai egységek átvétele pedig – tükörfordítás esetén is – tiszta forrásból kell, hogy történjenk.

Hajzer Lajos

Hajzer Lajosnak tökéletesen igaza lenne, ha az idegen nevek magyar helyesírása kizárólag az átadó nyelv szabályaihoz igazodnék. A nyugati nyelvekből átvett egyes nevekhez (pl. *Kálvin*, *Napóleon*) hasonlóan az orosz nevek magyar helyesírásában is vannak a hagyomány által szentesített kivételek. Ezek közé tartozik többek között Alekszandr *Aljehin* (így, *ch*-val!) vezetékneve. A nagy orosz sakkozó neve a maga korában nyilván német közvetítéssel jutott el hozzánk, és noha tudjuk, hogy az oroszban *Aljohin* a név alakja, a sakkirodalomban annyira meghonosodott már az *Aljehin* írás- és ejtémód, hogy ezen az Új magyar lexikon sem tudott változtatni. Hasonlóképpen az átvétel korának bélyegét hordozza magán a *Potemkin-falvak* kifejezés

Aljehin

is. Nem hiszem, hogy érdemes lenne „visszaoroszosítani” olyan, a magyarban mély gyökere eresztett névalakokat, mint pl. *Anyegin* („helyesen” *Onyegin*), *Neva* (*Nyeva*) vagy *Lenin* (*Lenyin*).

Azzal viszont teljesen egyetértek, hogy ma, amikor az orosz nyelv hazánkban széles körben ismert, kerülni kell újabb téves átírás vagy közvetítő nyelvi névalakok átvételét. Ez a *ë* betűt tartalmazó orosz neveknél írásbeli átvétel esetén bizonyos többletmunkát, utánajárást is igényel, hiszen a cikkben említett újabb keletű téves átírások

Magyarhajó?

A helyesírási szabályok az íráshasználat gyakorlatából sarjadtak ki. E gyakorlatot nagymértékben alakítja helyesírásunk legfontosabb vonása: az értelemtükröző jelleg. Ez mutatkozik meg abban is, hogy a szavak különírása a természetes formája az írásképeknek; így szemmel jól láthatók a beszéd-egységek.

A szavak egybeírására csak jó okkal kerülhet sor bizonyos kényszerítő esetekben. Így például gyakran kerül két szó a beszéd folyamatában – értelmi, jelentésbeli okok miatt – rendszeresen egymás mellé, s ebből az együttlétekből új jelentést kapva kerülhet ki maga a szókapcsolat. Például a *svédsekrény* lehet magyarihoni gyártmány, s voltaképpen nem is sekrény, hanem egyféle, alakjában némiképp a sekrényre emlékeztető sporteszköz. Ugyanígy: *svédacél*, *svédcsavar*, *svédpadló*, *svéd torna*, *svédfal*. Hasonlóképpen: *törökbab*, *törökbúza*, *törökbors*, *törökmeggy*, *törökméz*. Vagy: *angolpark*, *angolperje*, *angolszalonna*, *angoltapasz*.

Példáim sorából látni való: olyan összetett szavakat válogattam össze, amelyeknek előtagja valamilyen népnévnek melléknévi, illetőleg az összetett szóban minőségjelzői hasz-

nalatára mutat. S még lehetne folytatni a példasort: *francia-ágy*, *franciakulcs*, *olaszkáposzta*, *székelygulyás*.

Nehezebb azonban találni olyan összetételt, amelynek magyar az előtagja: *magyartanár*, *magyaróra*, *magyartarka*. S ez eléggé természetes, hiszen *magyarlakta* területen nem volt és ma sincs értelme, szüksége valaminek magyar voltát emlegetni, tehát nem is születtek efféle összetételek nagyobb számban.

A jelzőként használt népnévből származó melléknévek – amint a fentebbi példák jól igazolják – akkor forrnak össze jelzett szavakkal, amikor az ilyen módon létrejött szó jelentése más, mint a két szó jelentésének pusztá összege.

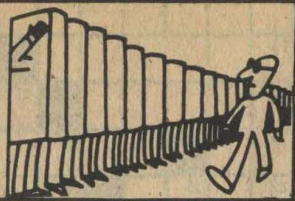
Két tucatnál is több az olyan, kéttagú összetett szavunk, amelynek a *hajó* főnév az utótagja: *anyahajó*, *búvárhajó*, *csatahajó*, *főhajó*, *gőzhajó*, *halászhajó*. (A folytatást bárki érdeklődő megtalálhatja a nagy értelmező szótárban.) Nincsen azonban **angolhajó*, **franciahajó*, **törökhajó* mintájú összetett szó. Legjobb tudomásom szerint **magyarhajó* sincsen. E *-gal megjelölt szavakkal az olvasó nem tud mit kezdeni.

Mégis: **MAGYARHAJÓ ÉS DARUGYÁR** – olvashatjuk egy Duna-szigeti épületen a nagyméretű, este kék színben világító cégnevet. Ez így azt sugallja, hogy itt *magyarhajó*-t is gyártanak, ami – láttuk már – lehetetlen: a *magyar hajó* szókapcsolat egybeírását helyesírási rendszerünk értelemtükröző jellege nem engedi meg. Hiányzik egy kötőjel is: **HAJÓ-**; mert egyesített *hajógyár*-ról és *darugyár*-ról van szó. A kötőjelnek az ilyen azonos utótagú szavak összekapcsolásában, egyszerűsített írásukban vitt szerepéről most nem szólok, csupán annyit jegyzek meg, hogy a kötőjelre is az értelemtükröztetés végett van szükség. Végezetül – a gyár vezetőinek figyelmébe ajánlva – írjuk le a cégnevet helyesen: *Magyar Hajó- és Darugyár* vagy **MAGYAR HAJÓ- ÉS DARUGYÁR**.

Zoltán András

Büky László

SZEMLE

Göncz Lajos: A KÉTNYELVŰSÉG PSZICHOLÓGIÁJA

Fórum Kiadó (Újvidék), 1985

A jugoszláviai magyar kutató nem a kisebbségi tudományosságban oly fontos nyelvhasználati kérdésekről értekezik, hanem arról folytat kísérleti módszerrel elemző vizsgálatot: milyen mértékben és a nyelvhasználatra is visszahatva milyen eredménnyel beszél, írja, használja a jugoszláviai magyarság a szerbhorvát nyelvet, illetve arról, hogy a magyarul tudók, de a többségi nemzethez tartozók egy csoportja milyen mértékben él a magyar nyelvvel. Egzisztenciális problémákról szól a tudós szerző, egy kisebbség nyelvi érettségéről, nyelvi tudatosságáról, ezzel kapcsolatban: nyelvhelyességéről.

Úttörő ez a könyv, mivel – voltak ugyan már korábban is tesztekre épített vizsgálatok, sőt a szerbhorvát–magyar kontrasztív nyelvi kutatások

(Újvidéken) számos érdekes eredménnyel kecsegtettek – e monografikus feltárás első ízben vállalta annak felderítését, hogy főként a vajdasági magyar lakosság egy meghatározott csoportjának tudatában és nyelvében mit jelent az, hogy a magyar mellett a szerbhorvátot is használja; illetve, hogy két nyelv különböző alkalmakkor történő használata mennyiben határozza meg a beszéd tudatosságát. A két nyelvűség ezúttal úgy jelenik meg, hogy a vajdasági magyar bizonyos esetekben a magyart, bizonyos esetekben a szerbhorvátot használja (s ezek a bizonyos esetek lényegesen különböznek attól, ahogy egy, szintén Jugoszláviában élő szlovák anyanyelvű él a szerbhorvát nyelvvel). Azt, hogy milyen típusai, rétegei vannak a két nyelvűségnek, az iskoláztatás nyelve, a

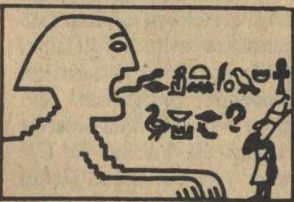
családi és a társadalmi környezet, az egyént ért hatások határozzák meg, ily módon a két nyelvűségben a két nyelvhasználatának aránya, értésének foka, minősége, gyakorisága különböző lehet (s ennek megfelelően bizonyos típusú szókinccs gazdagsága, illetőleg esetleges hiánya is).

A szerző – elsősorban a szintén többnyelvű Kanada ilyen irányú tapasztalatait felhasználva – a két nyelvűség lélektani vetületeire is igyekszik fényt deríteni. S ez egyrészt azért fontos, mert minden két nyelvű egyén, a szerzőt idézve „speciális eset”, vannak tehát olyan jellemzői, amelyek másoknak csak részben vannak meg, másrészt pedig azért, mert a két nyelvűség okai és kihatásai is lehetőséget teremtenek lélektani vizsgálatokra (nemcsak szociolingvisztikai jellegűekre). A beszéd- és az íráshasználatban mutatkozhatnak olyan, pszichológiai elemzést érdemlő tényezők, amelyek tanulmányozása nélkül nem ismerhető meg a két nyelvűség igazi természetrajza. A két nyelvűség milyensége meghatározott gondolkodási mechanizmussal van szoros kapcsolatban, s így egyetlen államnak sem lehet közömbös az állampolgárok teljes értékű vagy kevésbé teljes értékű megnyilatkozásának oka, amely esetleg abban keresendő: az igényként hangoztatott két nyelvűség mindkét

nyelv részleges ismeretét eredményezi. S ennek ellenkezője gondolkodást serkentő lehet: két nyelv alapos, biztos tudása érett, felelős, magát jól kifejezni tudók gondolkodását szűkíti. Ilyeténképpen a szerzővel együtt vallhatjuk a tételt: a két nyelvűség nem feltétlenül akadály a egyéni érvényesülésnek, olykor a két nyelvű egyén tágabb szemhatárú, tágabb látómezejű. Ott jelentkeznek a problémák, ahol nincs elég színvonalas alkalom mindkét nyelv használatára. A személyes rokonszenvnek, a családi hatásoknak, a család által közvetített értékminőségnek, az állam által segített vagy gátolt anyanyelvi iskoláztatásnak, a társadalmi közhangulatnak, a társadalmi-állami sugalmazásnak egyaránt szerepe lehet a két nyelvűség értékessé vagy gátoló tényezővé válásában.

Göncz több tesztet ismertet a két nyelvűség fokának felméréséhez, vizsgálati folyamatokat rekonstruál, fogalmakat jár körül, hogy a lehetőségek szerint a két nyelvűség számos árnyalatával, változatával érzékeltesse vizsgált témájának összetettségét. S bár nyelve nem könnyű (sok benne, olykor talán fölöslegesen, az idegen szó), mégis megéri a tüzetes tanulmányozást, mivel a kisebbségi tudat, a nemzetiségi lét alap problémájának higgadt és mérhető elemzéséhez szolgáltató módszert. **Fried István**

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Pontozó

A Pontozó új feladatai

Mindenekelőtt az 1986. 4. számában közölt rejtvények helyes megfejtését adjuk meg.

I. *Egy szóból négy helynév:* 1. Vár 2. Pusztá 3. Szeg 4. Hegy 5. Sziget 6. Rév

II. *Sesegés.* 1. Se íze, se büze. 2. Se pénz, se posztó. 3. Se kutyája, se macskája. 4. Se füle, se farka. 5. Se éjjele, se nappala. 6. Se szó, se beszéd. 7. Se híre, se hamva. 8. Se szeri, se száma. 9. Se teste, se lelke nem kívánja. 10. Se vége, se hossza.

III. *Idegen szavak – betűcserével.* Pirula – pikula. 2. Malícia – milícia. 3. Maródi – maróni. 4. Ciráda – tiráda. 5. Konzul – konzol. 6. Ovális – orális. 7. Mágia – mánia. 8. Klikk – klakk. (A „második lépcsőben” beírt betűkből összeolvasható szó: kintorna.)

IV. *Író és műve:* Herczeg Ferenc: Pro libertate.

V. *Déry Tibor a nyelvről.* A nyelv az egyetlen szellemi tényező, amelynek anyagi s gyakorlati ereje s szerepe is van.

Azok közül, akik megfejtésükkel legalább 90 pontot szereztek, a következők nyertek kb. 100 Ft értékű könyvet: Bagoly Erzsébet,

Győr, Botond u. 4. f. 4. (9025); Drescher József, Szekszárd, Béni Balogh Ádám u. 111. (7100); Gulyás Piroska, Jászapati, Sóti u. 15. (5130); Kákonyiné Koncz Mária, Nagykáta, Lovas u. 9/a (2760); Molnár Lászlóné, Tiszaszőlős, Dózsa György út 9/a (5244); Pinkovics Eszter, Tataháza, Klubkönyvtár (6451); Pröhle Henrikné, Budapest, Mészáros u. 2. (1016); Tapodi Katalin, Kecskemét, Mikszáth Kálmán körút 4. (6000); Timár Jenőné, Budapest, Tito u. 56. VII. 41. (1041); Topolcsik Ferencné, Tolmács, Béke u. 24. (2657).

I. *Iker a divat.* Tíz meghatározást közlünk. Olvasóinknak mind-egyikre egy-egy kötőjellel irandó ikerszót, illetőleg mellérendelő összetélt kell találniuk egyenértékű megfelelőül. Helyes megfejtés esetén a beírt szavak kezdőbetűi összeolvassa egy értelmes mondatot adnak. Ezt kell beküldeni! Megfejtése 10 pont.

1. Zavarában arca többször is szint vált:
2. Többek közreműködésével, titokzatos módon:
3. Fehér asztalnál való nagy mulatozás:
4. Sebtében, egykettőre:
5. Nagyon kicsinyke, jelentéktelen:
6. Mérgelődik, dühöng:
7. Nyugtalanul fészkelődik:
8. Egészen végig:
9. Szinte ösztönszerűen:
10. Ténfereg:

II. **Mi a foglalkozása?** Ha olvasóink elég figyelmesen böngészik át az alább látható „adatlapot”, megtalálják a választ a cimben feltett kérdésre. A megfejtés 12 pontot ér.

Neve: ETUS
 Testalkata: ERŐS
 A haja: RÓT
 Apja foglalkozása: ŐR
 A nővére: TERUS
 Kedvenc állata: SŐRE
 Munkaeszköze: TUS
 Legkedvesebb itala: SER
 Fő jellemzője: REST
 Kedvenc búvóhelye: SUT

III. **Író és műve:** Aki helyesen válaszol a meghatározásokra, a beirt szavakból egy Angliában élő magyar író nevét olvashatja össze. Ezzel 12 pontot már szerzett is. További 12 pontot akkor kaphat, ha a meghatározások alatt közölt betűkből kiokoskodik az elrejtett címet is. A regény címének magánhangzóit eredeti sorrendben, mássalhangzóit pedig betűrendben közöljük.

1. Kötőszó:
2. Mondatrész:
3. Erdei állat:
4. Személyes névmás:

EIOÉEIA
 PPPSTT

IV. **Szótagrejtvény.** Az itt közölt huszonöt szótagból a meghatározásoknak megfelelően tíz szót alkothatnak olvasóink. Helyes megfejtés esetén a beirt szavak első szótagjaiból Juhász Ferencnek egy mondása olvasható össze. Ezt tessék beküldeni! 15 pontot lehet szerezni vele.

A-A-BAN-BEN-CEG-CSÖND-DI-DZSÓ-EN-FA-GANY-
 HER-HI-LEM-LEN-NEM-RI-SZEK-SZÓ-TA-TA-TE-
 TOLL-VE-ZO

1. Nem teveled:
2. Gyűrű alakú korallzationy:
3. Támlás, karfás heverő:
4. Gengszter:
5. Kéneső:
6. Vallási közösség:
7. Alávaló:
8. Atlanti-óceáni szigetcsoport:
9. Egy Ady-versbeli „arisztokrata”:
10. Pengetős hangszer:

V. **Batsányi János a nyelvről.** A magyar felvilágosodás jeles költőjének egy időt álló megállapítását idézzük keresztrejtvényünk vízszintes 1., függőleges 1. és 8. sorában. Ezt tessék beküldeni! Megfejtése 25 pont.

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 86 pont. A sorolásban azok vehetnek majd részt, akik megfejtésükkel legalább 70 pontot szereztek. A feladatok megoldását 1987. augusztus 15-ig kell beküldeni a következő címre: *Édes Anyanyelvünk, Pontozó, Budapest 1906, Pf. 62.*

Minden rejtvénykedvelő olvasónak jó szórakozást kívánnak a közreadott nyelvi feladványok szerzői:

Danielis Gézáné (IV.)
 Felde Györgyi (II.)
 Rózsa Ibolya (III.)
 Rozsly Györgyné (I.)
 Schmidt János (V.)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
14						15							
16						17							
18			19		20						21		
22		23			24			25		26			
27				28					29			30	
		31	32			33					34		
35	36				37			38			39		
40				41			42			43			
44			45					46			47	48	49
50		51			52					53			
54				55		56				57		58	
59			60		61				62		63		
64								65					

Költő a nyelvről

VÍZSZINTES:

1. *Batsányi János gondolatának kezdete (zárt betűk: E, Á, L).* 14. Képzőművészeti kiállítás. 15. Bogaras. 16. ... elég; majdnem sok is. 17. Olasz eredetű női név. 18. Kezdődik a dárídó! 19. Kolumbia fővárosa, idegen helyesírással. 21. ... dieu! (francia felkiáltás). 22. Orvosi szavakban csonttal való kapcsolatra utal. 24. Balatoni üdülőhely. 26. Közlekedési csomópont Brazíliában. 27. Egykori orosz földközösségi rendszer. 28. Valaha. 30. Ūrmérték, röv. 31. Szabó István rendezte film. 33. A mama élelmiszer-küldeménye! 34. Bejglitöltelék. 35. Neves rajzfilmm rendező (József). 37. Svéd férfinév. 38. Páratlanul ható! 39. Csók István lánya és modellje. 40. Az itrium és a nátrium vegyjele. 41. Görcsoldószer. 43. Súlyt megállapít. 44. Ady egyik álneve volt. 45. Övtől megszabadul. 47. Kelet, németül. 50. Zűrjén. 52. Kínai császári dinasztia volt. 53. Szovjet-azerbajdzsán elbeszélő (Raszul-ogli Rzajev). 54. Orosz kérdőszó (STO). 56. A talajban élő parányi szervezetek összességé. 58. Tyúkesszel is felfogható szám! 59. Boksában ég. 62. Ottan ellentéte. 64. Megállóhely a budapest-pécsi vasútvonalon. 65. A papucsállatka mozgásszerve.

FÜGGŐLEGES:

1. *A gondolat második része (zárt betűk: Á, P, É).* 2. Hazai politikus (László). 3. Nyerit páros betűi. 4. Fogadására, népiesen. 5. ... Maggiore; tó Olaszországban. 6. Teleferelő riporter névbetűi! 7. Bírálat. 8. *A gondolat harmadik, befejező része.* 9. Járom, de nem az utam! 10. Tornagyakorlatot elhibáz. 11. Magasztal. 12. Itt alapított nyomdát Kner Izidor. 13. Bizalmasan zacinak mondjuk. 17. Bokros lejtőkön élő alacsony cserje. 20. Tréfás bemondás, ismert angol szóval. 23. Vízidő. 25. Rendet hagy maga után! 26. Banánhéj! 28. Előadó, röv. 29. Az oxigén és a jód vegyjele. 32. Néma pap! 34. Híres szobra a Diszkoszvető. 36. Spontán hőlnyeléssel járó (folyamat). 37. Mentetődző kölyökállat! 39. Kiejtett mássalhangzó. 41. Tiltószó. 42. Operetténekes (Béla). 43. Emel! 45. Kínai hossz mérték. 46. Zavartan fogl! 48. Város Nigéria déli részén. 49. Háromtagú matematikai kifejezés. 51. Le ...; nagy példányszámú francia esti lap. 53. Ódon. 55. Aludna. 57. Párizs alatt ömlik a Szajnába. 60. Spanyol és lesothói autók jelzése. 61. Magyarország ... alatt; hazánk földjén. 63. A tallium és a kén vegyjele. 65. Centigramm, röv.

Bagó. Virók Ernő – 3600 Ózd II., Árpád vezér u. 6. – észrevételével nem értünk egyet.

A népi eredetű *bagót* kap a munkájáért, *bagóért* dolgozik kifejezésben a *bagó*-t nem szó szerint kell érteni. Ezek az átvitt értelmű szókapcsolatok a munkabér csekély összegére, a díjazás alacsony voltára utalnak. De nemcsak a *bagó* használatos ilyesféle jelentéskörben. Gondoljon csak arra, ha manapság valakiről ezt halljuk: *nagy dohányt markolt föl valamiért*, nem az jut eszünkbe, hogy az illetőnek sok az elfüstölni-, elszívni-álója, hanem az, hogy sok pénz ütötte a markát.

Felde Györgyi

Családnevek eredete. Milyen eredetű név a *Vay*, a *Piricsi* és a *Récsi*? – kérdezi Tóth József, 1037 Budapest, Bojtár u. 8.

A később báróvá, illetve gróffá lett *Vay* család Vajáról származik. Neve azt jelenti: vajai. Kiejtése: vaji, nem pedig vaj.

A szövegi *-a*, *-e* kiesését a községnevi melléknévek némelyikében valóban ki lehet mutatni. A *-háza*, *-falva*, *-földsé* végű községnevekből képzett családnevekben ez általános, például: *Nyíregyházi*. Szintén elvész az *-a*, *-e* ezekben a nyelvjárási melléknévi származékokban: *bányi* (bányai), *bátki* (bátka), *derecski* (derecske), *kalsi* (kalsai), *kassai* (kassai), *kemecsi* (kemecsei), *kisvárdai* (kisvárdai), *lukai* (lukai), *nagybányai* (nagybányai), *nyírbakti* (nyírbaktai), *piricsi* (piricske), *récsi* (récsi), *ricsi* (ricsei), *szelei* (tápiószelei), *vaji* (vajai). A családnevekben ez a jelenség ritkán tapasztalható: *Bátky*, *Kemecsi*, *Szelei*, *Vay*.

A *Vay* családnév esetében figyelembe kell vennünk még az olasz *Vai* és a *Vagli* nevet (olasz ejtése: vaji, illetve valji). A többi, látszólag ide vonható családnévek egyéb valószínű származtatásai vannak. A *Bányi* névnél például figyelembe kell vennünk a gyakori olasz *Bagni* nevet, a *Piricsi*-nél az olasz *Pileggi* nevet is. (Lehet,

hogy a *Bilicsi* név esetében szintén, hacsak ez a családnév nem a régi Nyitra megyei Kis- és Nagybilic községnév származéka.) A *Récsi* név föltehetőleg nem a récei jelentésű *récsi* melléknév származéka. A budapesti telefonkönyvben *Récsi* nincsen, csak *Recsi*. A Magyar életrajzi lexikonban viszont olvashatunk a kolozsvári születésű *Récsi* Emil jogtudósról. Tudnunk kell, hogy Réce egy régi, Pozsony megyei mezőváros, Kis- és Nagyréce pedig Zala megyében van. Nem valószínű, hogy a kolozsvári születésű *Récsi* Emil a Pozsony vagy Zala megyei Réce községről kapta volna a nevét. Sokkal valószínűbb forrás az olasz *Regi* családnév, melyet az olaszok rédzsinek ejtenek. A *Recsi* név valószínű forrása pedig az olasz *Reggi* (olasz ejtése: reddzsi).

Ladó János

Lábatlankodik. Huszár László – 1077 Budapest, Dob u. 69. – a címűl irt ige eredete és jelentése iránt érdeklődik.

A *lábatlankodik* ige először 1834-ben szerepel írásban. A *láb* főnév fosztóképzős alakjából alkottuk meg. A fosztóképzős melléknévek pedig 'ügyetlen' jelentésárnyalata is van. Például: „Cselekedeteinek ily *lábatlan* okát adta” (1765). Mai értelmének a kifejlődésében bizonyára szerepet játszott egy rokon hangzású kifejezés: *láb alatt van*, azaz: alkalmatlankodik. Ezért A magyar nyelv értelmező szótára így írja körül: „*lábatlankodik* a. m. ténfergésével másnak útjában van, más munkáját, mozgását zavarja, akadályozza, jelenlétével terhére van valakinek”.

Egedy Mária

Árul – árusít. Tóth Lajos – 8451 Ajka-Padragkut, Padragi út 213. – levelében hibáztatja, hogy az *árul* igét az *árusít*-tal rokon értelemben használják hírdetéseinkben, újságcikkünkben.

Az elmarasztalás szerintünk nem jogos. Az *árul* igének ugyanis – szótáraink is ezt tanúsítják – ez az alapjelentése: 'megvételre kínál', például: *peccet árul*. Vagyis: valaki árucikk eladásával foglalkozik.

Ebben a jelentésében megegyezik az *árusít* igével. Bár ez utóbbit inkább akkor használjuk, ha rendszeres tevékenységről van szó (árulni: tehát lehet valamit alkalmilag is, árusítani azonban inkább csak hivatásszerűen).

A két szó hangulatban is eltér egymástól. Az *árul* köznapi, beszélt nyelvi kifejezés, az *árusít* a hivatalos nyelvben is használható. Az *árul* ige értelme gazdagabb, mint az *árusít*-é. Az *árul* ugyanis pejoratív, tehát becsmérlő, rosszalló értelemben is használatos. Jelentheti azt is, hogy valaki pénzért felkínálkozik. Ebben az értelemben használja József Attila is, amikor egyik versében ezt írja: „*Áruld* magad, míg leng a szoknyád ...”.

Az *árul* és az *árusít* is természetesen az *áru* szóból származik, mindkettő szóképzéssel jött létre (*áru* → *árul*; *áru* → *árus* → *árusít*), s további toldalékokkal is ellátható. Az *árul*-ból létrehozható *árusítás* azonban már nem teljesen azonos jelentésű az *árusít* származékával, az *árusítás*-sal. Vagyis az *árusítás* ritkán jelent *árusítás*-t. A két főnévi származék között már jelentésmegoszlás történt, s nyilván Ön is erre gondolt, amikor levelét megírta. Az *árusítás* gyakorban használatos annak a cselekménynek a megjelölésére, amikor valaki elárul valamit vagy valakit, például: *árusítást követ el*. S aki az *árusítást* elköveti, azt hívják *árusító*-nak. (Az *árusító* csak azt a személyt jelölheti, aki árucikk eladásával foglalkozik.) Az alapszó, az *árul* azonban inkább csak az *el*-ige-kötővel fejezi ki már önmagában is a fenti értelmet, tehát így: *elárul*.

Balogh Judit

Osztályok nevének írása. Benedekné Kubinyi Ágnes – 1023 Budapest, Kolozsvári Tamás u. 7. – levelében azt kéri, tegyünk igazságot a *kereskedelmi osztály* típusú kifejezések írásáról kialakult vitájukban.

A vita eldöntése nem nehéz. Az akadémiai helyesírási szabályzat 11. kiadása az intézményrészek nevének írásával is foglalkozik; 189. szabálpontja úgy rendelkezik, hogy az intézmények azonos rendeltetésű kisebb egységeinek típusukra utaló nevét kisbetűvel kezdjük. Például: a *Vas Megyei Tanács közoktatási főosztálya*, a *Kőbányai Textilművek gazdasági osztálya*, az *ELTE Bölcsészettudományi Karának titkársága*. Helyesírási szabályaink értelmében csak akkor írjuk nagy

kezdőbetűvel az intézményen belüli nagyobb szervezeti egységek nevét, ha az egyediség érzékeltetésére van szükség; például: a *Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya* (az Akadémia testülete), az *MSZMP Budapesti Bizottsága*, a *Medi-cor Művek Röntgengyára*.

Reméljük, hogy az említett szabály ismeretében azok is belenyugszanak a *kereskedelmi osztály*, *körzeti üzemfőnökség*, *állomásfőnökség* stb. megnevezések kis kezdőbetűs írásába, akik eddig a nagybetűs írás pártján állottak.

T. Urbán Ilona

Lécet vagy lecet? – kérdezi levelében Horváth Géza csehszlovákiai olvasónk (Želiezovce, Mierova 51/5.). Kérdését az teszi időszertvé, hogy – mint írja – „a csehszlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolák 5. évfolyama számára irt Matematika I. tankönyv 33–4. oldalán hatszor is előfordul a *léc* szó valamilyen toldalékos formában, de mindahányszor lerövidülve, tehát *lece*t, *lecek* alakban”.

Bár az ilyen változatban való többszöri előfordulás egységes, kialakult használatot sejtet, nem mondhatjuk, hogy a *lece*t vagy a *lecek* forma köznyelvi-nek számít. A *léc* főnév nem a többeljei időtartamukat változtató névszók közé tartozik (mint pl. *jég* – *jeget*, *kéz* – *kezek*), hanem a változatlan tövűek közé, mint a *kép* vagy a *szék* (vö. *képet*, *székek*).

Ettől a besorolástól függetlenül persze elképzelhetők, sőt vannak is eltérő alakú formák, s nem is kell mereven elzárkózniuk előlük, csak tisztában kell lennünk használati értékükkel. Mint ahogy az sem baj, hogy a sárga színű, jól ismert elemet jelentő *kén* szónak a kémia szaknyelvben gyakran bukkanunk *kenet* tárgyragos alakjára, úgy a nyelvjárási hatást tükröző *lece*t, *lecek* formák is jók a maguk helyén, a táji elemekkel színezett előbeszédben. A normál szolgáló köznyelvben, főleg annak írott változatában azonban mégis ezek kívánatosak: *ként*, *léce*t, *lecek*.

Grétsy László

Leszámítol – leszámít. Dr. Fábri Ervin, a Magyar Nemzeti Bank munkatársa – 1850 Budapest, Szabadság tér 8–9. – a címűl irt igék helyességéről, használatáról kér szakvéleményt levelében.

A Hivatalos nyelvünk kézikönyve c. kiadványunk használható, szabályos képzésű

szakszónak tartja a *leszámitól*-t, s nem javasolja helyette a *leszámit* formát, mert ez utóbbinak más a jelentésköre. A Nyelvművelő kézikönyv 2. kötete utal a *leszámitól* „múltjára” is. Korábban ugyanis sokat üldözték, szabálytalan képzésű szónak tartották; szakemberek, nyelvészek között is voltak ellenzői. Ez a régebben szinte kizárólag a kereskedelem és a bankok nyelvében élő szakszó a nyelvújítás idején, a múlt század közepe táján keletkezett, Fogarasi János Jogtani műszókönyvében (1842) és magyarnémet nyelvű kereskedői szótárában (1843) bukkant föl. Korabeli lexikonaink és szótáraink sorra átveszik aztán ezt a szakszót. Az 1911-es Révai-lexikon például *leszámitólási* hitelt, hitelkezességet, üzletet, *leszámitolt* könyvkövetelés kifejezést tartalmaz, s hirt ad a Magyar *Leszámitól* és Pénzváltó Bankról. Él tehát a század elején a *leszámitól*, de sokaknak nem

tetszik. S különösen a harmincas években a hivatali nyelv szebbé, magyarosabbá tételén munkálkodva megpróbálják jobbal helyettesíteni. S mivel a kettős műveltető képzőt (-ít -ol) fölöslegesnek, hibásnak tartják, a *leszámit* formát ajánlják helyette. Ez kétségtelenül könnyedebb, egyszerűbb, a magyar szóalkotás, szóképzés szempontjából kifogástalan alak, ám még a Nyelvművelő Bizottság akkori javaslata, ösztönzése sem elég ahhoz, hogy elterjedjen, s hogy kiszorítsa „szabálytalanabb” párját, a *leszámitól*-t. Bár néhány akkori és későbbi szakkönyv áttér a *leszámit*-ra, e kifejezés mégis csak ideig-óráig élt 'leszámitól' értelemben, akkor is inkább e mással párhuzamosan, nem helyette.

De hát rossz-e, szabálytalan-e a *leszámitól*?

Hibás képzésűnek nem mondhatjuk, bár valóban nagyon ritka nyelvünkben ez a

fajta kettős műveltető igeképzés. De azért találunk néhányat. Ilyen például a *hántol* vagy az ugyancsak hivatali nyelvi *óvatol*. Mindkettő kései, múlt századi szó. Ez utóbbi – alakilag hasonló több más társával együtt: *pótol*, *kivonatol*, *adatol* – talán hozzá is járult a *leszámitól* elterjedéséhez. Mindenesetre nem ez az egyetlen szabálytalannak érzett szavunk, amely már beilleszkedett nyelvünk hang- és alakrendszerébe.

Életképességét mi sem bizonyítja jobban, minthogy a felfelújuló viták tüzeiben is megmaradt, sőt irodalmi rangra is szert tett – igaz, átvitt értelemben – egy olyan költőnk, írónk révén, aki pedig nagyon tudta, érezte anyanyelvét. Kosztolányi Dezsőtől való ez a mondat: „Kártyázik s amikor fogytán az aranya, egy új költeménye kéziratát örömmel *számítolja le*.”

Napjainkban használatos, modern egynyelvű szótáraink-

ból (A magyar nyelv értelmező szótára, Magyar értelmező kéziszótár, Magyar szinonimaszótár) és a szakkönyvekből (pl. Pénzforgalom és hitel [egyetemi tankönyv, 1970], Közgazdasági ABC [1973]) egyértelműen kiolvasható, hogy jelentése nem azonos a *leszámit* ige egyik jelentésével sem. Csakis a *leszámitól* jelenti azt, hogy 'pénzintézet a váltót lejáratá előtt a kamat levonásával megvásárolja'. Ezt olvashatjuk az Új magyar lexikon *leszámitól* szócikkében is.

Az elmondottakat összefoglalva tehát az a véleményünk, hogy a *leszámitól* szakszóra ma is szükség van. S bár nyelvi szempontból valóban szerencsésebb volna a *leszámit* alak – mert egyszerűbb, s képzett formáit, összetételeit könnyebb kiejteni, leírni –, szinte minden gyakorlati szempont ellene szól.

Heltainé Nagy Erzsébet

